

DEVLET REFORMU

TÜRKİYE'DE DEVLET DENETİMİNDE REFORMLAR VE BAŞARILARININ DEĞERLENDİRİLMESİ

Koordinatör

M. Tınaz TİTİZ

Tebliğ Verenler

Hüsnü DOĞAN

İbrahim BETİL

Ekrem PAKDEMİRLİ

İlhan TEKELİ

İstanbul

2000

Türkiye’de Devlet Denetiminde Reformlar ve Başarılarının Değerlendirilmesi

Copyright © 2000

Bu eserin tüm telif hakları
Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etüdler
Vakfı’na aittir.

TESEV

Fenerli Türbe Sk. No.: 6

80830 Rumeli Hisarüstü - İSTANBUL

Tel : 212. 287 32 13 (3 hat)

Fax : 212. 257 76 25

tesev@superonline.com

info@tesev.org.tr

www.tesev.org.tr

TESEV YAYINLARI 12

ISBN: 975-8112-27-9

Grafik Tasarım

MAVİ GRAFİK

Basım

ACAR MATBAACILIK

İçindekiler

Sunuş	5
Foreword	9
Özet	11
Summary	15
Giriş	19
1980 Reformları ve Sonrası Hüsnü DOĞAN	45
Türkiye’de Reformlar ve Başarılarının Değerlendirilmesi İbrahim BETİL	55
Türkiye’de Reformlar ve Başarılarının Değerlendirilmesi Ekrem PAKDEMİRLİ	67
Reform Düşüncesi ile Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemi Reformları Üzerine Çözümlemeler İlhan TEKELİ	75

Sunuş

Avrupa Birliği Türkiye Temsilciliği ile TESEV arasında Şubat 1998’de yapılan bir sözleşmeye göre devlet reformuna ilişkin on bir alanda oluşturulan araştırma grupları tarafından hazırlanan belge ve tebliğler önce konferanslarda tartışıldı; ardından da proje koordinatörleri tarafından son şekli verilerek kitaplar halinde basılmak üzere matbaaya sevk edildi. Çalışma belgelerini TESEV’in web sitesinde de bulmak mümkün.

TESEV, Türkiye genelinde bir tartışma açılmasını sağlamak amacıyla, önümüzdeki birkaç ay içinde düzenleyeceği bir konferansta devlet reformu çalışmasının sonuçlarını hükümet, bürokrasi, milletvekilleri, akademik çevreler, iş çevreleri ve basınımıza sunacak.

Türkiye’de devletin rolü ve ağırlığının büyük olduğunu biliyoruz. Bunda Cumhuriyet’in kurulmasıyla sonuçlanan tarihi süreçlerin payı olduğu kuşkusuz. Osmanlı İmparatorluğu, Batı Avrupa ile rekabetinde geri kalmış; savaşlarda büyük toprak kayıplarına uğramıştı. Bekasını sağlayabilmek için batılılaşma reformlarını uygulamak devlete düşmüştü.

Bu savunma amaçlı milliyetçilik Cumhuriyet’in ilk dönemi olarak tanımlanabilecek 1923-1950 arasında yoğunluğunu artırarak devam etti. 1929 dünya ekonomik bunalımına karşı devletçi ekonomik politikalara başvurmaktan başka çare yoktu. Büyük sermaye açığı olan, savaşlarda harap olmuş bir ülkede ekonomik kalkınmanın böylece tümüyle devlete kalması, doğal olarak devletin büyümesine de neden oldu.

1950’de demokrasiye geçildikten sonra ülkenin çok eksik olan altyapı yatırımları yine devlet öncülüğünde yürütüldü. 1961’le başlayan planlı dönemde, o günün revaçta olan ideolojisine uygun ithal ikamci kalkınma modeli de, hem devletin piyasaya müdahalesine, hem de devlet iktisadi teşebbüslerinin çoğalmasına yolaçarak, devletin ekonomideki ağırlığını artırdı.

Bu durum 24 Ocak 1980 serbest piyasa reformlarına kadar sürdü. Halen içinde bulunduğumuz bu dönemde devletin ekonomik alanda-

ki küçülmesi, iç üretimin giderek artan oranlarda özel sektör tarafından yapılmakta olmasından da görülmüyor. Başlangıçta yavaş ilerleyen, ancak bugünlerde hızlanan özelleştirmeler de bu süreci tamamlıyor.

Siyasi açıdan devletin ağırlığı, 27 Mayıs 1960 ve 12 Eylül 1980’de ikisi açık, 12 Mart 1971’deki ise dolaylı olan askeri müdahalelerden kaynaklanıyor. Bu durumda, kendiliğinden (spontane) büyüme ve gelişmesini gerçekleştiremeyen ve bu nedenle tepeden radikal çağdaşlaşma reformları yapmak zorunda kalan ülkelerde görülen, siyasi hayatın kutuplaşması ve zaman zaman toplumsal şiddet ve terörün ortaya çıkması sonucunda, ülkenin yönetilemez hale gelmesinin payı var.

Özel sektörün bağımsız gelişmesine imkân vermeyen aşırı müdahaleci ekonomi ve demokrasinin geliştirilmesinde başarılı olamayan müdahaleler ortamında, sivil toplumun gelişmesi de mümkün olmadı.

Yukarıdaki hususların ışığında, devlet reformu projesi, üç alt proje halinde, siyasi sistemin iyileştirilmesi için parlamenter, yarı-başkanlık ve başkanlık sistemleri; siyasi partilerin mevzuat ve uygulama bakımından eksikleri ve parlamentonun etkin biçimde çalıştırılması üzerinde durdu.

Hesap verme ve saydamlık açısından bütçenin büyük önemi nedeniyle bir alt proje bu konuya hasredildi. Bunu, devletin denetimi alanında Sayıştay ve Bütçe ve Plan Komisyonu’nun işlevlerini ele alan ve uluslararası örneklerle kıyaslayan alt proje izledi.

Diğer bir alt proje de devletin az sayıda, kaliteli ve yetkin personel istihdamını hedef aldı. Bu alanda bir türlü gerçekleştirilemeyen çeşitli reform girişimleri incelendi. Yeni insan kaynakları kavramının hantal, pahalı ve verimsiz bürokrasiye nasıl uygulanabileceği çalışıldı.

Küreselleşen dünyada devletin yeni işlevi olarak beliren “düzenleme” (regulation) kavramı, Türkiye’de belki de ilk kez, telekomünikasyon ve özelleştirme bağlamında, bir alt proje olarak ele alındı.

Bir alt proje grubu da, yine yeni yönetim kavramlarından olan, hizmet ölçümünü, somut bazı belediyeler bağlamında araştırdı ve sonuçlarını tartıştı.

Devlet reformunun tematik yaklaşımı yoksulluk idi. İki ayrı grup, kentsel yoksullukla, bölgesel yoksulluk ve bu çerçevede Güneydoğu Anadolu Bölgesi’nin sosyoekonomik sorunlarını irdeledi.

Nihayet, Türkiye’nin inişli çıkışlı bir çizgi izleyen reformu girişimi ve uygulamalarındaki başarılar ve özellikle de başarısızlıklar, ayrı bir grubun konusu oldu.

Kuşkusuz bu proje, devletin reform gerektiren tüm yönlerini ele almaktan uzak. Yine de Türkiye’de, bu denli kapsamlı ilk proje niteliğini taşıyor. AB adaylığımızın kabul edildiği bir dönemde devlet reformu her bakımdan önem kazanmış durumda. TESEV bundan sonraki çalışmalarıyla bu alandaki eksikleri ele almaya devam edecek.

AB Ankara Temsilciliği’ne sağladığı fon ve gerçekleştirdiği işbirliği için teşekkürü borç biliyoruz. Ayrıca, isimlerini tek tek saymaya imkân olmayan, bilim adamları, uzmanlar ve bürokratlara katkılarından dolayı şükranlarımızı sunuyoruz.

Gündüz AKTAN
TESEV Genel Direktörü

Foreword

The publication of TESEV's series of studies on the role of the state is well timed. Turkey, now on its way towards EU membership, is gaining the self confidence to review many of its institutions with a critical eye and develop a far reaching agenda of reform. The state in Turkey has always occupied a special, somewhat hallowed, place, above rather than below the people, driving rather than serving the process of modernisation. The concept of the state has been very broad, encompassing power and politics, not just the public administration, as in most Western countries. This is changing, of course, as the private sector of the economy expands and does without state contracts, as civil society spreads its wings and shows its competence and autonomy, as local communities find their voice and mobilise their own resources. How will the state adapt its role to the new challenges and opportunities of a grown-up society? These are questions which the TESEV studies seek to answer. The European Commission is pleased to have been able to sponsor this work.

Throughout Europe, the role of the state pervades much of modern day debate about the shape of society, the quality of democracy, the efficiency of the economy. It was also so in times past, when the debate tended to revolve around "more" or "less" of the state: more control to promote equity and equality of opportunity, less intervention to preserve individual liberty and choice. It was the classic left-right debate. Nowadays the debate has shifted. It has become less ideological, more technical. The state is a tool, that can be used well or badly to achieve society's ends. But can we, the citizens, find ways to define our needs? The state is accountable, but how well do we monitor its actions? The state provides public services, but can we as consumers insist on quality? The same questions apply in Turkey.

The state is no longer monolithic, the repository of national power, the symbol of sovereign virility. The market economy, global

competition, and the impact of information technology combine to erode fundamentally the influence of the national state in the economy. Within the EU, many of the residual regulatory functions of the state are defined at EU level where sovereignty is shared. Many of the competences for planning public investments and managing public services are devolved to the regional and local governments. National civil servants become key actors in the process of European integration, incorporating the European dimension in local policies, or travelling to Brussels to work together on technical committees, to learn from each other, to build consensus, to propose new dimensions of common policies.

The national state is not yet melting away but it is having to become highly sensitive to public opinion. It needs to listen to lobbyists, receive expertise from professional groups, produce detailed accounts for politicians, keep the media well informed. It has to show cost effectiveness, quality control, and freedom of information. And nowadays, in the EU, it has to inspire the respect and trust from all the other Member states.

TESEV has done well to bring in expertise from other parts of Europe to stimulate its own thinking. This should become a more natural reflex in future as Turkey begins to set its reform strategy more firmly within the context of European values and experience. I hope that this series of studies by TESEV will help carry forward the debate about the role of the state in Turkey and contribute to the shaping of the reforms ahead.

Karen FOGG
Ambassador
Representative of the European
Commission to Turkey

Özet

Devrim kavramı kullanıldığında köklü önlemlerle, kısa bir sürede yaratılan çok önemli değişimler kastedilmektedir.

Evrım kavramı ise rastlantısal, küçük değişmelerin, belli bir seçme süreci içinde birikerek yarattığı nitelik değişimleridir.

Eğer sözkonusu değişme toplumun kurumları üzerindeyse bu *reform* sözcüğüyle anlatılır. *Reform*, düzeltmek ve daha iyi duruma getirmek amacıyla yapılan değişikliktir.

Toplumlar tek başlarına izole değillerdir. Kendi dışındaki toplumlarla etkileşim içindedirler. Bu ilişkiler içinde sistem kendisini yeniden üretemez hale gelince, yeni kurumsal düzenlemeler yaparak yeni koşullara uyum sağlamak durumunda kalır.

Eğer bir toplum oluşmakta olan bu yeni kurumsal düzenleme taleplerini evrimsel yolla değerlendiremez ve uyum yapmakta gecikirse, bu taleplerin birikmesi sonucunda, daha radikal düzenlemeler yapmak—önce reform, o da yetişmezse devrim gibi—zorunda kalabilir.

Reformların başarıları üzerinde kesin yargılar geliştirmek güçtür. Reform bir kurumsal düzenleme olduğu için ilk başarı ölçütü, reformun hedef(ler)i olan kurumsal düzey(ler) için geliştirilmelidir. Bir kurum toplumdaki bireylerin ilişkilerini düzenlemek için tasarlanmış olduğundan başarının ilk koşulu toplumdaki bireylerin buna uygun davranmayı kabul etmeleridir.

Reform girişimleri genelde, reformun yöneldiği kesim(ler)in nitelik dokularını geliştirici önlemler yerine, emredici-zorlayıcı araçlar (yasal ya da diğer yollarla) suretiyle yapılmaktadır. İlk anda baskıya diren(e)meyen kesimler daha sonraları giderek artan bir dirençle reformları frenlemekte, hatta geriye döndürmektedirler.

Reformlar çerçevesinde vazedilen kurallar zamanla bir “kural kirliliği” ortamı yaratmış ve bu karışık ortamı, dönerek yeni reformları gerektirici rol oynamaya başlamıştır. Nitekim, ülkemizde sık sık girişilen mevzuat reformları bu nedenle gereksinilmektedir.

İslamiyetin, şekilci dar kalıplarına paralel olarak çağlar boyunca taşınması hem İslamiyete hem de reformlara zarar vermiş ve halen de vermektedir.

Kalabalık kamu kadroları daima, reformların önündeki engellerden birisini oluşturmıştır. Halen kamu kesiminde yapılmak istenilen reformların karşısında da aynı engel vardır.

Toplum yaşamına bilimin egemen olamayışı, rasyonel olmayan bir düşünme biçimini de beraberinde getirmiştir. Reformların ön-koşullarından birisi ise rasyonel düşünme biçimidir.

Yetenekli liderlerin çok nadiren yetişmesi de reformların başarıyla başlatılmasını, halk desteğinin sağlanmasını ve yürütülmesini güçleştirmektedir.

Başarılı reformlar baştan hazırlıkları iyi yapılmış reformlardır. Herhangi bir hazırlık yapılmadan, fakat kamuoyunun beklentileri de yükseltilerek girilen reformlar kısa sürede başarısız olmaktadır.

Liderlerin çevrelerinde oluşan ve liderin gücünü istismar etme amacındaki çemberler, reformların en önemli yozlaştırıcılarındandır.

Reformların yöncüğü kesimlerin değer ölçütleri ile reformun gerektirdiği yeni değer ölçütleri arasındaki farkın büyüklüğü oranında, reformu engelleyici dirençler doğmaktadır. Reform girişimleri bu nedenle mutlaka değer yargılarını değiştirmeye yönelik girişimleri de içermelidir.

Tek-doğrulukluk ve koşullandırma, toplumumuza musallat olmuş iki eski hastalıktır. Bunlardan kurtulmadıkça, reformların bir diğer ön-koşulu niteliğindeki toplumsal uzlaşmanın sağlanmasına imkân yoktur.

Toplumun *ortalama nitelik dokusu*, reformlar açısından önemli bir parametredir. Bu doku geliştikçe reformlar daha kolaylıkla yerleşebilmekte, direnç azalmaktadır. Bu nedenle, eğer reformlar arasında bir öncelik söz konusu ise bunun eğitim reformunda olması gerekir.

Farklılıkları yok ederek birlik sağlamak yaklaşımı yerine, *farklılıkların bütünlüğünü sağlamak* şeklindeki bir değer yargısı değişikliğine mutlaka ihtiyac vardır.

Ekonomik düzeyi yüksek toplumlarda reformlara karşı direnç daha az olmakta, gelir düzeyi düştükçe reformlara karşı direnç de artmaktadır.

Tüm ciddi kurumların ve çağın demokrasilerinin ortak noktalarından ikisi: Hedeflere varma konusunda atılan adımlarla ilgili olarak *sayıldamlık* ve *hesap verme* kavramlarıdır. Reform girişimlerinin çoğunun başarısızlığının altında bu iki noktadaki zanyetlerin de payı vardır.

Sivil toplum kuruluşlarının gelişmişliği reformlar açısından belirleyici bir özelliktir. Devleti yönetenler, halkı, sivil toplum kuruluşlarını işlerine sindirmedeği sürece vatandaşla devletin arasındaki mesafeyi kısaltmak mümkün değildir. Bu gerçeği dikkate almaksızın, herhangi bir alanda, herhangi bir zamanda, "reform" adı altında yapılacak herhangi bir girişim toplumun muasır medeniyetler düzeyine taşınması yolunda bir katkı sağlayamaz.

Bir diğer nokta da, devlet anlayışının sorgulanarak, devletin milletin üzerinde kutsal bir varlık olmadığına, topluma hizmet etmekle ve ona hesap vermekle yükümlü bir kurallar ve kurumlar bütünü olduğu gerçeğinin benimsenmesidir.

Türkiye'yi çağdaş uygarlık düzeyine taşıyacak ekonomik reformun amacı, bireyin zenginliğini hedefleyen ekonomik programdır. Bu ise ekonomide devletin ağırlığına son vererek gerçekleştirilebilir.

M. Kemal Atatürk'ün gerçekleştirdiği reformlar, tartışmasız olarak dünya tarihinde gerçekleştirilmiş en büyük değişim hareketlerindendir. 75 yıl önce koyduğu, "*muasır medeniyet seviyesine erişmek*" hedefi nesiller boyu bu toplumda kabul görmektedir.

Türkiye'de son yirmi yılın en önemli reformlarının ise Turgut Özal tarafından gerçekleştirildiği söylenebilir. Özal reformları ağırlıklı olarak ekonomik alanı kapsamış görünse de, sonuçları itibarıyla siyasi, sosyal, dış politika alanlarında da etkilerini göstermiştir.

Summary

Revolution entails changes of paramount importance brought about by radical measures within a brief period of time.

Evolution refers to a selective approach to qualitative changes occurring as a result of accumulation of minor fortuitous transformations.

If the said modifications take place in social institutions, we qualify them with the designation of "reform". Reform's objective is to take a turn for the better and head for improvements.

Societies are not isolated entities. They must be interconnected. When the system is faced with circumstances in which it becomes aware of its lack of means to cope with the ongoing trends, it will, of necessity, make new institutional arrangements to keep pace with the new prevailing conditions.

If a given society falls short of meeting the requirement of new institutional changes under way through an evolutionary process and delays in keeping pace with them, it may have to revert to more radical measures as a consequence of such desiderata. Recourse will first be made to a reform movement, and should this prove unsatisfactory, then to revolution.

To form cut and dried judgments about success of reforms would be inexpedient. Reform is an institutional arrangement. The initial criterion for success must be established with respect to institutional level/s targeted by reforms in question. Considering that an institution is designed to regulate interpersonal relations within a society, the first requirement for success would be the acceptance by individuals of this fact. Attempts at reforms are made, in general, by having recourse to compulsive measures (to legal or other means) rather than to a course of action whose objective would be qualitative alterations in the texture of sectors targeted by reforms. Sectors which do not/cannot hold out against pressure exerted at the outset, develop resistance against reforms and eventually apply a brake to them, sometimes

reversing the movement itself. It has been observed that rules imposed within the framework of a reform movement have created in time a medium of "regulation pollution", which, in turn, have begun necessitating new reforms. Frequent legislative reforms in our country are a natural consequence of this.

Formalist and rigid patterns of Islam preserved throughout ages have been detrimental not only to the religion itself but also to reforms envisaged.

Overcrowded public offices have always been one of the obstacles to reforms. Even today the same impediment exists for reforms envisaged for the public sector. Hence, the inability of sciences to overmaster social life which has generated ways of reasoning hardly compatible with rational thinking. One of the pre-conditions of reforms is rational thinking in fact.

The fact that a skillful leader is an exception rather than a rule makes reforms difficult to achieve success and obtain popular support.

Successful reforms need solid backgrounds. A reform movement expected to realize public expectations initiated without preparations is sooner or later bound to fail.

Circles drawn around a leader aiming at circumscribing his powers are the greatest impediment to the success of reforms.

As the difference between the value judgments of sectors targeted by reforms and the new value judgments called for by reforms grows, so do the resistance which creates obstacles to reforms. Therefore, attempts at reforms should also entail initiatives to change value judgements.

Partisans of the unique-truth and conditioning in our society suffer from an incurable chronic disease. Unless we get rid of this ailment we must not expect to bring about a social contract, the *sine qua non* for a succesful reform.

Society's "average quality texture" is an important parameter for reforms. As this texture improves reforms may become realizable and resistance weaken. Therefore, if a priority is envisaged with respect to reforms, education should incontestably be in the forefront.

A value judgment aiming at the reconciliation of differences rather than at their annihilation is absolutely necessary.

In thriving societies there is less resistance against reform movements as resistance grows with the level of income of the individual.

The following are the two common factors incident to all serious institutions and contemporary democracies: transparency and being answerable for one's actions. As a matter of fact the majority of failures in reforms is due to the lack of firmness in the said points.

The developed status of non-governmental organizations plays a major role in the successful outcome of a reform movement. Unless administrators of the State assimilate the people and the NGOs, the gap between the State and the citizen is bound to remain wide. Any blind-folded attempt at "reforms" in any field and at any time, without giving this truth its due, will fail to contribute to the raising of the level of society to the height that contemporary civilization has attained.

Another important point is the fact that the State is not a sacred entity superior to the Nation, but is a totality of rules and institutions having the duty of serving society and of being answerable to it.

The objective of the economic reforms expected to convey Turkey to the level of modern civilized societies is the economic program targeting the enrichment of the individual. This can be realized by putting an end to the weight of the State on the economy.

Reforms implemented by Kemal Atatürk are incontestably the greatest of their kind in the world history. The motto: "Attainment of the level reached by modern civilizations" pronounced 75 years ago has been adopted ever since as a governing principle by this society.

One can say that the author of reforms of towering importance in the course of the last two decades in Turkey was Turgut Özal. Although Özal's reforms were, in principle, in the political field, their far reaching effects may still be felt also in political, social arenas and in foreign policy.

1. Giriş

Genelde Osmanlı'nın duraklama devrinden Cumhuriyet'in bugünlere kadar geçen yaklaşık 450 yıl içinde, özeldir Cumhuriyet döneminde ve daha da özel olarak son yıllarda, gerek bütüncül ve gerekse kısmi alanlardaki reform¹ çabaları açısından şu sorunun yanıtları önem taşıyor:

“Girişilen reformlar, onları değerlendirmeye yarayabilecek başarıml ölçütleri açısından ne denli başarılı olmuşlardır; başarı ve başarısızlık nedenleri nelerdir?”

Bu sorunun yanıtı, bundan böyle girişilecek reform süreçlerinin başarılarının olmazsa olmaz koşullarından birincisidir.

Bir ulusun reform girişimlerinin, bir *reform kültürü* oluşturduğu söylenebilir. Nesiller boyunca reform girişimleri hep bu kültürün izlerini taşımakta, zaman zaman onun dışına çıkılıp sıçramalar gerçekleştirilse de egemen renkler pek değişmemektedir. Osmanlı'nın duraklama devrinden bugünlere kadarki reform süreçlerinde gözlenen desenin hakim rengi, *“proaktif olmak yerine, bir nedenle ortaya çıkan durumlar nedeniyle reform girişiminde bulunmak ve bu amaçla da birilerini izlemeye çalışmak”* şeklindedir.

Bu olgunun nedenlerinin irdelenmeye başlanması, bu tekrarlanan desenin nedenlerinin iyi anlaşılmasına yol açabilecektir.

Gerek imparatorluk gerekse cumhuriyet dönemlerindeki sorunlar karşısında yönetici sınıfların atıl kaldıkları, genelde dile getirilen bir sav olsa da bu doğru değildir. Stanford Shaw'ın² şu resitleri ilginçtir:

XVII ve XVIII. yüzyılların en kritik dönemlerinde reformlar ve reformcular ortaya çıkmıştır. Ancak, bu dönemin en akıllı ve ileriye gören Osmanlı reformcuları bile, Osmanlı düzeninin kâfirlerin geliştirebilecekleri herhangi bir düzenden üstün olduğu ilkesinden hareket ediyorlardı.

XVI. yüzyılda ilk ortaya çıktığında gerçekten doğru bir ilkeydi bu. Bu düşünceye göre Osmanlı çöküşü, Osmanlı gücünün doruğunda, özellikle Kanuni döneminde, başarılı olmuş örgüt

biçim ve tekniklerini uygulamadaki zafiyetten ileri geliyordu. Bu yüzden XVII ve XVIII. yüzyılların gelenekçi reformcularına göre reform ancak düzeni eskiden olduğu gibi çalıştırmakla, hırsızlık yaparı ortadan kaldırmakla, rüşvete son vermekle, ancak yeteneğe dayanarak atamalar yapmakla, geleneksel askeri birliklerde reformlar yapıp bunları yeni bir canlılığa kavuşturmakla ve görevini yapmayanı işinden atmakla mümkün olabilirdi.

Bu reformcular yöntemlerinde acımasızdılar, ama büyük bir ölçüde de başarılı olup imparatorluğun, örgütsüzlüğün kötü etkilerinden sıyrılıp kendini toparlamasını ve yabancı istilacıları kovmasını sağlamışlardı. Ama o sırada var olan tehlike sona erince reformlar terkediliyor ve kötü gidişe göz yumuluyordu.

Buna göre, “*reform girişimleri niçin kalıcı formlara kavuşturulmuyor?*” sorusu daha önemli bir soru haline gelmektedir.

2. Geçmişten Günümüze, Toplumumuzda Reform Girişimleri Hakkında Kimi Bulgular

Türkiye toplumunda reform hareketleri için bir başlangıç yoktur. İmparatorluk döneminden itibaren çeşitli kapsam ve derinlikte girişimler de bulunulmuştur. Bu bildiride bunların bir kronolojik incelemesine girililmemiştir; bunun amaç açısından yararı da sınırlıdır. Bunun yerine, reform girişimlerinin bütünü hakkında kayda değer noktaları belirtmek biçiminde bir tarama öngörülmüştür.

- a. Bir reformun başarılı olması için ne gibi ön-koşullar gerektiği, II. Mahmut zamanında farkedilmişti:
 - i. Bir reformun toplumunun bütün kurumlarını ve toplumun kendini kapsaması gerekir.
 - ii. Reforma uğrayan kurumların çalışabilmesi için tek çare, yerlerine geçtikleri kurumların ortadan kaldırılmasıdır.
 - iii. Harekete başlanılmadan önce reformlar çok dikkatle planlanmalı ve gerekli destek sağlanmalıdır.

Bu bildirinin cevaplamaya çalıştığı soru açısından, bu ilkelere bir dördüncüsünün de eklenmesi zorunlu görülmektedir:

- iv. Reformu eskiye döndürmek isteyebilecek çeşitli etkenlerin ortadan kalkmış olduğu gibi bir rahatlığa kapılmaksızın, yeni düzen sürekli ihtimam altında tutulmalıdır. Termodinamiğin temel yasası reformlar için de geçerlidir: Bir sistem, düzensizliği artıracak yönde ilerler! Her yeni düzenleme entropiyi artırdığı için geri dönme olasılığı da o denli artacaktır.
- b. Osmanlı'dan günümüze, reformlarda kullanılagelen başlıca iki araç grubu gözlenmektedir:
 - (1) Yaptırım temelli araçlar (Osmanlı'da idam, el koyma vb; daha sonraları yasa vazetme),
 - (2) Yeni (reformu edilmiş) anlayışa göre insan yetiştirme araçları.

Kalıcı olabilen reformlar bunlardan ikincisini kullananlar olmuştur. Nitekim, okul ve eğitim yoluyla reformların yoğunlaştığı XIX. yüzyıldaki reformlar Cumhuriyet döneminin kalıcı kurumlarını oluşturmuştur. Diğer yandan sistem içine sürekli olarak yeni kural eklemek, adına *kural kirliliği* (*regulation pollution*) denilen olguyu yaratmaktadır. Ülkemizde 'ellili yıllardan sonra giderek artan kural kirliliği, bugün herkesin her isteği doğrultusunda kuralları içinde bulabileceği bir ortam yaratmıştır (*bak. Çerçeve 1*).

Çerçeve 1 Kural Kirliliği

Kurallar kadar, geniş bir alanı dolduran bir başka araç var mıdır bilinmez. Bir belediye zabıtası memurunun koyduğu "*meyve satanlar şu tarafta olsun*" kuralından, yasalarla düzenlenen konulara kadar hepsi aynı sözcükle adlandırılıyor. Acaba bir sözcüğe bu kadar geniş anlam alanı yüklenince insanlar nasıl anlaşılabılır? Bu, ayrıca tartışılması gereken bir konudur.

Ama, tartışmasız gerçek olan bir nokta, bu kurallar cümlesinin bir alt-yapı oluşturduğudur. Buna, "mevzuat alt-yapısı" denilebilir. Bu alt-yapının ilginç bir özelliği, herkes tarafından farklı algılanmasıdır.

Bu herkesi ayrı etkileme özelliği, pratik sonuçları itibariyle o denli ciddi sonuçlar doğurmaktadır ki, aynen, bir ömür boyu eşinin yemeğine damla damla arsenik karıştıran kişinin öyküsünde olduğu gibi, ancak *"belirli bir süre sonunda"*, *"izah edilemez şekilde"* ve *"masum bir görüntü altında"* bir toplumu yok edebilir. Denilebilir ki, toplumları birbirinden ayıran esaslı özelliklerden birisi de o toplumun *kural kültürü* ya da *kural koyma stili*'dir.

Toplum yaşamının sonsuz denilebilecek çeşitliliği düşünülürse, konulmuş ve konulacak kuralların ne denli geniş bir alanı kapsadığı ve kural koyma stilimizin, yaşamımızı görünmez biçimde ama kuvvetle nasıl etkilediği daha iyi görülecektir.

Bugünün yarışan dünyasında, toplumların ve hatta şirketlerin rekabet güçlerini geliştirebilmeleri için ilk almaları gereken tedbir, mevzuat alt-yapılarını gözden geçirip yeniden düzenlemektir.

Konulmuş fakat bugün için muhafazasına gerek kalmamış ya da yanlış konulmuş kuralların kaldırılması (*de-regulation*) ilk adımdır. Buna paralel olarak, kurallar arası uyum denilebilecek ve bir kuralın o grupta ilgili üst kural(lar) ile uyumunun sağlanması ise en az birinci adım kadar önemlidir. Bu adla operasyonun bütününe **"Mevzuat Reformu"** denilebilir.

Burada bir soru akla gelmektedir. Bu ya da başka adlarla bu gereklilik hemen her dönemde dile getirilmesine rağmen bir türlü başarıya ulaşılamamakta, hatta "kural kirlenmesi" daha da artmaktadır. Acaba neden?

Gözlemler, bu başarısızlığın altında yatan şu sebeplerin varlığını işaret etmektedir:

1. Mevzuat reformu, bir defaya mahsus yapıp bitirilebilecek bir iş değildir. Eğer kural reformunu düzenleyen kurallar doğru konulmaz ya da hiç konulmayarak doğrudan doğruya bazı basitleştirmeler yapılmaya çalışılırsa, bir yandan yeni ve yine bozuk kural-

- lar doğmaya devam edecektir. Dolayısıyla, kural koyma (mevzuat üretme de denilebilir) kuralları önemsenmeden girilen bir düzenleme çalışması başarılı olamamaktadır.
2. Kurallar arası çapraz ilişkilerin kolayca belirlenebileceği bir mevzuat havuzunun bulunmayışı ikinci nedendir.
 3. Mevzuat reformunun gereklerinden birisi de konulmuş kuralların nasıl uygulandığının tespitidir. Bu bir sistem analizi çalışmasıdır. Mevzuat reformu çalışmaları ile yükümlendirilen ekipler genellikle "idari nosyonlu" elemanlardan kurulmakta, adı öyle çağrıştırdığı için konu bir idari-hukuki konu karışımı gibi ele alınmaktadır. Gerçekte ise konu tam bir mühendislik konusudur.
- c. Tanzimat hareketinin başarı ve başarısızlıkları, Cumhuriyet reformlarının günümüze kadar uzanan gelişmelerini pek çok bakımdan etkilemiştir. Tanzimat dönemi reformları, III. Selim'den başlayarak yetiştirilen kadroların eseridir. Mustafa Reşit Paşa'nın eğittiği bir avuç tanzimatçı, 40 yıl boyunca reformları gerçekleştirmiştir.
- d. İslamiyetin şekilsel kalıplarından kurtarılmadan zamana paralel olarak taşınmış olması, her yeniliğe karşı İslamın öne sürülmesine yol açagelmıştır. Böylece gelişkin bir din hem işlevini yapamaz duruma gelmekte, hemde reformların önünü tıkamaktadır. Burada altı çizilmesi gereken nokta, gerek İslamı gerek diğer kurumları bu açmaza sokan zihniyettir.
- e. Osmanlı'nın, temel amacı fütühat ve bu yolla genişleyen toprakları korumak olmuştur. Bu ise militer bir devlet anlayışını beraberinde getirmiştir. Geniş Osmanlı topraklarını korumak için, XVII. yüzyıl ortalarında yeniçeri askeri sayısı 200.000'e yaklaşmıştı. Yeniçerinin ayrıcalıklı durumundan yararlanmak isteyen halk, yasadışı yollardan bu birliklere katılıyordu. Bu, hemen tüm reformlarda engelleyici rol oynayan yeniçeri kurumunun irileşip disiplini kaybetmesini ve tekrar dönerek daha güçlü olarak reformları engellemesini açıklayan noktalardan birisidir.

Reform gerektiren her zafiyet döneminde, devlet kurumlarının kadrolarının kalabalıklaştığı, buna paralel olarak da disiplin ve yetkinliğin

azaldığı görülmektedir. Örneğin, 1574 yılında 625 kişi olan cebeci (topçu) birlikleri çöküş döneminde hızla büyüyerek XVII. yüzyılda 5.000 kişiye vardı. Kapıkulu süvarileri ise XVI. yüzyıl sonlarında 6.000 kişi iken XVIII. yüzyıl başlarında 22.000 kişiye ulaştı. Kalabalık kamu kadroları reformların en büyük engelidir (*bak. Çerçeve 2*).

Çerçeve 2 Kalabalık Kamu Kadroları

Bir kişinin yapabileceği bir iş iki kişiye verilse bunun olası sonuçları neler olabilir? Bu soruya genellikle, “*çalışanlar daha az yorularak işlerini yaparlar*” şeklinde cevap verilebilirse de gerçek böyle değildir. Bu durumda doğabilecek muhtemel sonuçlar şunlardır:

- İki çalışan da işin büyük bölümünü kendisinin yaptığını, bu mağduriyeti önlemenin yolunun ise daha az çalışmak olduğunu düşünerek daha az toplam iş yapar.
- İki kişinin iş yapış biçimleri farklı olduğu için işin her parçası ayrı standartlarda yapılır.
- İki kişi bir kişiden daha fazla sorun üretir. Yönetim bunları çözmek için bazen ilâve personel çalıştırmak zorunda bile kalabilir.
- Çalışma imkânı bulamayanlar, bu yarı çalışan–yarı boş duran kişilere bakarak reaksiyoner olurlar ve kendilerine de bu imkânı tanıyabilecek olanları devreye sokmak için her yolu denerler.
- Yönetim, boş geçen zamanları değerlendirmek için ek işler yaratabilir. Bunların, kuruluşun asli fonksiyonları dışında işler olması ihtimali çok yüksektir.
- İdare, yapılan toplam işin bir kişilik işten dahi az olduğunu görür ve iki kişiye, bir kişilik ücretten daha az bir ödenek ayırır.
- Böyle düşük bir ücretle ancak niteliksiz çalışanlar bulunabileceği için:
- Zamanla, kuruluşun asli fonksiyonları hiç yapılamaz olur.
- Asli fonksiyondan artan zaman başka işlere ayrılmaya başlanır ve o işler zamanla asli fonksiyon olur.

- Yüksek ücretli kadrolar (genellikle yönetsel) için kıyasıya bir yarış başlar. Bu yarış dürüst kurallarla olmaz. Bu yarıştan yararlanmak isteyenler müdahalelerde bulunarak durumu daha da karıştırlar.

Olabilecek olayların basit bir senaryosu dahi göstermektedir ki bir kamu yönetim düzenini bozmak için, çok az sayıda dahi kadro fazlası kişinin istihdamı yeterlidir.

- f. Osmanlı döneminde ordunun reformlara engel olan konumunu, Paul Kennedy³ şöyle dile getiriyor:

Tarihte, yokluk ve düzensizliğin mahvettiği orduların sayısı düşmanlarınca yok edilenlerden çok daha fazladır. Ben, kendi zamanımda girilen tüm işlerin sırf bu yüzden nasıl eksik kaldığına tanık oldum.

- g. Reformlardan zarar görenler, göreceği inancına kapılanlar ya da bu tür bir düşünceye bilerek itilenler reformların karşısındaki en büyük direnci oluşturmuşlardır. Daha da ileri giderek denilebilir ki, bu sonuncular daima diğerlerinden daha militanca reform karşıtlığı yapmışlardır.
- h. Reformları desteklemesi gereken unsurlardan birisi de bilim ve teknoloji alanıdır. Reform, bilim egemenliğinin belirli bir alan ya da tüm alanlarda sağlanması girişimi olarak düşünülebilir. Teknolojinin ham maddesi denilebilecek olan bilim, gerek Osmanlı gerekse Cumhuriyet dönemlerinde toplum dokusu içinde yer alamamış, zaman zaman ileri görüşlü liderlerin etkisiyle geçici olarak ilgi görmüştür. Bu çok dikkatle incelenmesi gereken, açıklanması güç görünen birçok sorunu aydınlayabilecek olan bir konudur (*bak. Çerçeve 3*).

Çerçeve 3 Bilim Egemenliği Niçin Sağlanamadı?

Ekonomik ve toplumsal gelişmenin anahtarlarının en güçlülerinden olan bilimi kendine rehber edinmiş toplumlara oranla, yaşamının hemen hiçbir alanına bilimi sokamamış olan toplumumuz, bu garipliğin nasıl mümkün olabildiğini 700 yıldır sormamış, henüz de sorgulamaya başlamamıştır.

Soru sorma konusunda çocukluğundan beri caydırılmış ve yapılması gereken her ne iş varsa bunları büyüklerin yapması gerektiğine, kendisinin ise yalnızca *talep etmek* ve *yakınmak* gibi iki görevi bulunduğu inandırılmış bulunan insanlarımız, bilimi yaşama egemen kılma işlevinin kimin işi olduğunu sormamış, bunun olsa olsa devletin bir görevi olduğunu düşünmemiştir.

Bu konudaki popüler açıklamalardan birisi de *"din bilime engel olduğu"* dur. Ama, bilimin önündeki engellerin aynı zamanda dini de etkileyip dar bir şekilciliğe hapsedmesi ve onun da dönerek yeni bağnazlıklar yarattığı olasılığı düşünülmemiştir.

Bu bağnazlık zincirinin bir türlü kırılmayışı, çok güçlü bir direnç mekanizmasının varlığını düşündürmektedir. Bu mekanizma, herhangi bir yolla oluşan, özellikle de idareler tarafından bırakılan boşluklar içinde *kendiliğinden oluşmuş sistemlerin*, öncelikle kendini değişikliklere karşı koruyabilecek bir koruma alt-sistemi oluşturduğu şeklinde özetlenebilir.

İster idare tarafından kurulmuş olsun, ister Kendiliğinden Oluşmuş Sistem olsun, bütün bu sistemler kendi dışlarında kalan sistemleri girdi olarak kullanırlar. Bu sistemlerin ayırıcı bir özelliği, genellikle yine kendilerine benzer sistemleri girdi olarak kullanmaktır. Böylece Kendiliğinden Oluşmuş Sistemler, kendi aralarında daha sağlam bir yapı oluştururlar.

Toplum yaşamını oluşturan kurumlar zamanla çeşitli düzeylerde yozlaşarak birer kendiliğinden oluşmuş sisteme dönüşmüş ve giderek de aralarında koruyucu bağlar kurarak kendilerini değiştirebilecek etkilere karşı çok sağlam bir kalkan oluşturmuşlardır.

- i. Tek kişilerin büyük reformları olumlu ya da olumsuz etkileyebildiği haller çoktur. M.K. Atatürk bunlardan birincisine en iyi örneklerden birisidir. Yine Kennedy şöyle yazıyor⁴:

Budala bir sultan Osmanlı İmparatorluğu'nu öylesine işlemez hale getirebiliyordu ki, aynı şeyi bir Papa'nın ya da Kutsal Roma İmparatoru'nun tüm Avrupa için yapması hiçbir zaman mümkün değildi. Yukarıdan açık seçik emirler gelmediği için bürokrasinin can damarları sertleşti ve tutuculuk değişikliğe üstün tutularak yenilik hareketleri boğuldu. Reform girişimlerinin başarısızlığında, yetenekli liderler yetiştirilemeyişinin rolü unutulmamalıdır.

- j. Reform tarihimizin en önemli adımlarından birisi, 24 Ocak 1980 kararları sonundaki temel tercihlerdeki değişikliktir. Cumhuriyet tarihinin temel ekonomik felsefesini oluşturan devletçilik ağırlıklı karma ekonomik sistem, serbest pazar ekonomisine dönüştürülmek üzere bir dizi karar alınmış, bu kararların esas uygulaması ise 6 Kasım 1983 genel seçimlerinden sonra işbaşına gelen hükümet tarafından yapılabilmektedir.

Turgut Özal'ın 1983-87 arasında başbakanlığını yaptığı 1.Özal hükümeti ile, 1987'den sonrakiler arasında, reformlar açısından belirgin bir performans farkı vardır. Çeşitli nedenlere atfedilen bu değişikliğin başlıca nedeni olarak, 1980 darbesi sonunda kapatılan siyasi partilerin yasaklı kadrolarının tekrar siyasete girmeleri ve yozlaşmış siyasal kültürü, henüz bu kültürle enfekte olmamış yeni kadrolara da aşılamış olmaları değerlendirilmektedir. Siyaset yasağı kalkan kadrolar içinde siyaseti bir çıkar sağlama aracı olarak kullanmakta ustalашmış bir kısım politikacı, hem eski hem de yeni siyasetçilerin kamuoyu nezdinde karalanmasına yol açmıştır. Günümüzde siyasetçilerin ve siyaset kurumunun bu denli ağır eleştirilere maruz kalmasında, bu "bir kısım" siyaset esnafı önemli rol oynamıştır⁵.

Siyasi kadroların yasaklama yoluyla ve toptan biçimde cezalandırılması demek olan bu yöntemin onaylanabilecek hiçbir yanı bulunmasa da, bu katı realitenin gözden kaçırılmaması gerekir.

1. ve 2. Özal hükümetlerinin reform performansları açısından değerlendirilmesinde dikkat çeken özellikler şöyle özetlenebilir:

Reformları uygulama gücüne sahip olmadan önce yapılacak hazırlıklar çok önemlidir. Uygulama gücü (iktidar), buna sahip olanların çevresinde güçlü bir olumsuzluk alanı yaratmakta, bu gücü paylaşmak ve özellikle de kişisel çıkarları için paylaşmak isteyenlerin yarattıkları baskı alanı, doğru kararlar alınmasını ve doğru biçimde uygulanmasını güçleştirmekte, çoğu zaman da imkansız kılmaktadır.

Birinci hükümet reformlarının yüksek performansı önemli ölçüde, hükümete gelmeden önce yapılan hazırlıklarla ilintilidir.

24 Ocak 1980 ile başlayan reformlar, “hazinenin 70 cent’e muhtaç” duruma gelmesi gerçekliği tarafından tetiklenmiştir. Bu, geri dönüş yollarını kapatmış ve olumsuz bir olgu olumlu sonuçlar üretmiştir.

Bunların yanı sıra, reformun ilgilendirdiği kesimlerin—ki bu durumda toplumun tümüdür—değer ölçülerinin reformlarla uyumsuz olanlarının dikkate alınmayışı, aradan geçen 20 yıla karşın hâlâ devletçi sistemin değerlerinin korunuyor olmasına yol açmıştır.

1976’da Kanada’da çıkarılan Antienflasyon Yasası’nın—ki kısmi bir reformdu—gerektirdiği değer değişikliği için büyük kampanyalar düzenlenmiştir. Yüksek bir orta eğitim düzeyine sahip Kanada’da, enflasyon ile bireysel tercihler arasındaki sıkı bağlantıyı vurgulamak için, (*Bedava Yemek Olmaz—No free lunch!*) biçiminde bir kampanya düzenlenmiştir. Ülkemizde, serbest pazar ekonomisine geçtikten 20 yıl sonra “devlet isterse verir” anlayışı hâlâ egemense bunun, değer uyumu sağlamaksızın reformların sürekliliğinin ne denli güç sağlanabileceğine bir örnek olarak alınması gerekir.

k. Nihayet, 700 yıllık reform tarihimizin ortak özelliği, reforma konu olacak toplum kesimlerinin önlerine—genellikle—onlar adına doğru—iyi—güzelleri belirleyenlerce reformların konulduğudur. Bu olgu büyük ölçüde diğer toplumalarda da gözlenen bir özelliktir; ama aynı zamanda reformların uzun dönemde tutunamayışlarının da ortak nedenidir. Başarılı reformlar ise daima önce ilgili toplum kesimlerinde arzulanır hale gelmiş, ortam reformu neredeyse kaçınılmaz kılmuştur.

3. Türkiye Toplumunu İçin Değişim Süreci ve Engelleyici Nedenlerin Giderilmelerine İlişkin Düşünceler

3.1 Değişim süreci: Genel

Reform, değişim sürecinin araçlarından birisi belki de başlıcasıdır. Ek-1'de, Türkiye özeli açısından bir reform sürecinin başarılı olabilmesi için izlemesi gereken akım; aşağıda ise bu akıma karşı mevcut engeller ve bazı engelleri aşmak için alınabilecek kimi önlemler önerilmiştir (*bak.* Ek-1).

3.2 Tek-doğruluk yönündeki koşullanmışlığın kırılması

Büyük ölçüde aile, okul ve toplum üçgenince sağlanan eğitimin; bir ölçüde de geçmişten bu yana oluşmuş bulunan kültürümüzün bileşik bir sonucu olarak insanlarımız, kendilerine öğretilen ve/ya kendilerince üretilen doğruların mutlak doğrular olduğuna ve herkesin aynı doğruları paylaşmasının gerektiğine, bunun da akıl ve sağduyunun bir eseri olduğuna koşullandırılmışlardır. Bunun sonuçlarından birisi, çeşitli doğru eksenleri çevresinde doğmuş bulunan çatışma ortamlarıdır. Bu koşullanmışlığa yol açan aşağıdaki nedenlerin ortadan kaldırılması ölçüsünde tek-doğruluk da azalacaktır. Nedenler olarak şunlar değerlendirilmektedir:

3.2.1 Anadolu gibi bir tehditler kavşağında ancak yarı-militer bir yapılanma ile tutunulabilmiştir. Bu yapılanma ise çoğulcu düşünce biçimi yerine tek doğruları özendirmiştir. Tek doğru bir toplumu yönetmenin daha kolay olduğu, eğitim sisteminin de yardımıyla devletçe belirlenecek doğrularla koşullandırılacak kitlelerin, varlık sürdürme konusunda bir güvence olabileceği düşünülmüş olsa gerektir.

3.2.2 Tek-doğruluk, çeşitli araçlarla—örneğin eğitimdeki kusuzluk, yani ezber—kendini beslemektedir. Bu yolla yetişen bireyler, doğruların göreliliğini kabul edememekte, bunun dışındaki yaklaşımları reddetmektedirler.

3.2.3 Çoğulcu yönetim pratikleri geliştirerek tek-doğrulu otokratik yönetim pratiklerini değiştirebilecek olan kad-

rolar yeterince başarılı örnekler sergileyememektedirler. Bunda, sivil toplum kuruluşlarının güçsüzlükleri kadar, sivil kesim dışındaki kurumların da—bu tür pratikleri geliştirmedeki—zafiyetleri rol oynamıştır.

Batı ülkelerinde ilköğrenim çağındaki çocuklarca kullanılmakta bulunan *katılımlı sorun çözme teknikleri* henüz toplumumuzda yeterince olarak kullanılmamaktadır (*bak. Çerçeve 4*).

Çerçeve 4 **Sosyal İcatlar Enstitüsü**

Sosyal İcatlar Enstitüsü, İngiltere'deki devlet okullarında dört yıldan bu yana çalışmalar düzenleyen, özellikle çocukların yaratıcı sorun çözme becerilerini artırmayı amaçlamış bir kurumdur. Adresi, 20 Heber Road, London NW2 6AA, telefonu 081-208 2853, faksı 081 452 6434 ve İnternet adresi ise «newciv. org/worldtrans/ISI.html» dir.

Okullarda yürütülen proje basittir. 7-18 yaş arasındaki öğrencilere, okulları ya da çevrelerindeki bir sorunu çözmeleri için geliştirebilecekleri bir proje için £25 (yaklaşık 3,330,000TL) para yardımı yapılır. Projenin, haftada iki saat hesabıyla bir yarı-yılda tamamlanması istenir.

Örneğin, Londra'daki Essendine İlkokulu'nun yedi sekiz yaşlarındaki 23 öğrencisi, çevrelerindeki sorunları listeler ve içinden hangisini seçeceklerine karar vermek için de "beyin fırtınası" yöntemini kullanırlar. Yapılan bu çalışmada, çözmeye karar verdikleri sorun, özellikle okul çevresinde doğaştırılan ev köpeklerinin pislikleri olmuş.

"*Köpek pisliğinden öğreniyorum*" yazılı resimli pankartları, motosikletli kuryelerin sırtlarına yapıştıran çocuklar, basın bildirisi ve belediye başkanını ziyaret yollarıyla konuya dikkat çekip bu sorunu çözmüşler.

Gerek ticari, gerek askeri ve gerekse sivil toplum kuruluşlarının, bu tür katılımlı sorun çözme tekniklerini giderek daha çok kullanmaları, bu alandaki yetkinliği artırabilecektir.

3.3 Ortalama nitelik dokusunun geliştirilmesi

Bir kişinin bilgi-becerisi, zihinsel yetenekleri, ruhsal sağlığı ve ahlakından oluşan bileşkeye *nitelik*; bireylerden oluşan bir topluluğun niteliğine ise *nitelik dokusu* adı verilmiştir. Bu dört bileşenli özelliğin herhangi birisindeki bir yetersizliğin nasıl insan tipleri ortaya çıkaracağı tahmin edilebilir. Gerek bu bileşenlerin her biri, gerekse bileşkenin toplum içindeki dağılımının, istatistiğin ünlü “normal dağılım”ına göre dağıldığı kabul edilebilir. Buna göre dağılımın bir ucunda bilgi-becerisi, zihinsel yetenekleri, ruhsal sağlığı ve ahlaki özellikleri son derece gelişmiş bireyler, diğer ucunda ise bunun tam aksi mevcuttur. Bununla beraber bir toplumu karakterize eden, bu istisnai bölüm değil, kitlenin büyük bölümünü oluşturan “ortalama” niteliklerdir. Çeşitli yönlerden yapılacak gözlemler, bu ortalamada çeşitli sorunlar olduğunu göstermektedir. Ortalama özelliklerinde sorunlar bulunan bu kitlenin aynı yaş, cinsiyet, meslek, okumışlık düzeylerinde olmadığı, toplumun çeşitli katmanlarına dağılmış olduğu da gözlemler arasındadır. Toplumda önderlik rolü oynamak durumunda bulunan seçkin tavır sahibi kişilerin de yukarıdaki dört özellik açısından çeşitli sorunlara sahip olması, üzerinde durulması gereken ciddi bir sorundur. Toplumumuzun nitelik dokusundaki yetmezliğin nedenleri olarak şunlar sıralanabilir:

- 3.3.1 Eğitim sistemimizin özgür düşünceli birey yerine, belirlenmiş doğruları öğretmeye yönelik temel felsefesi ve bunun türevi sayılabilecek sorunlar⁶.
- 3.3.2 Mevcut fiziki, ekonomik ve toplumsal sorunlar ortamının insanların ruhsal sağlıklarını olumsuz etkilemesi⁷.
- 3.3.3 Dinin siyasal amaçlarla istismarı, önemli bir ahlaki yol göstericinin işlevlerini yapamaz duruma gelmesine yol açmıştır.
- 3.3.4 Değer ölçülerindeki yozlaşma, giderek kendini daha da bozan hale gelmiştir (*bak. Çerçeve 6*).
- 3.3.5 Nihayet, burada açıklanmakta bulunan “nitelik” sorunu toplumda yalnızca bilgi-beceri boyutuyla algılanmakta ve önemli diğer boyutları ihmal edilmektedir. Bu ihmal ortamı, değer yozlaşması ve dönerek ahlaki çözülmenin başlıca nedeni haline gelmiştir.

3.4 Farksızlığa (teklik, birlik) dayalı yapı yerine, *farklılıkların bütünlüğüne* dayalı yapılanmanın benimsenmesi

Farksızlık (teklik, birlik) yerine farklılıkların bütünlüğü için (*bak. Çerçeve 5*) Osmanlı İmparatorluğu'nun, tüm olumsuzluklara karşın varlığını sürdürebilmesi, hatta gerileme döneminin dahi bu denli uzun sürmesinin altındaki bir faktör de birlik yerine bütünlüğü gözetmiş olmasıdır. Cumhuriyetin bütün kazanımlarına karşın birlik açısından ısrarlı olması ise, üçüncü bin yıla girerken hâlâ parça parça ve kendini bütünü ayrılmaz parçaları sayamayan kimliklere yol açmıştır. Ulusal bütünlükten yana olmayan her parçanın, her türlü reform girişimine karşı durması ise kaçınılmazdır.

**Çerçeve 5
Farklılıkların Bütünlüğü**

Sözlüklerde "birlik", yine kendisi kullanılarak açıklanmaktadır. Örneğin TDK sözlüğünde birlik, "birleşmiş, bir arada olma durumu, vahdet, Türk milletinin birliği" gibisinden ne olduğu değil nerelerde kullanıldığı belirtilerek açıklanmıştır.

Buralardan zorlamayla da olsa çıkarılan anlam, "farklılıkların bulunmayışı, var ise yok edilmesi" olabilir. Çünkü "bir" in en belirgin özelliği "çokluk" olmayışıdır. Çokluk farklılık demek olduğuna göre, demek ki birbirinden "farksızlık", "birlik" anlamına gelmektedir.

Farklılık kavramından korkulmasının olası nedeni, farklılıkların yönetiminin güç olması, beceriye ihtiyaç göstermesidir. Hangi düzeyde bir işi yönetmek olursa olsun, farklılıklar daima ince düşünmeyi, uzlaşmayı, çaba harcamayı gerektirir.

Günümüzde terkedilmeye başlanan ve sanayi üretiminin yıllarca temel felsefesini oluşturmuş bir yaklaşım, müşteri istekleri ne olursa olsun onlara aynı ürünleri sunmaktır. Bugün artık neredeyse her müşterinin özel isteklerine göre ürün üretme yöntemi geçerlidir. Peki, tek tip ürün üretmek yerine yüzlerce farklı tip ürün üretmek güç değil midir?

Farklı ürün üretmenin güçlüğü parçaların çokluğundan değil, bu iş için gereken yönetim becerisinin eksikliğinden kaynaklanır. Nitekim tek ürün üretiminin ya da parçalanmamış bir ideolojinin de pekâlâ (ve hatta daha çoklukla) sorunlarla başedememesi mümkündür. Asloğan, birbirinden farklı olanları teke indirgemek değil, o farklılıklardan bir bütünlük elde edebilmektir.

Bir ulusu oluşturan kimlikler, bir ideolojiyi oluşturan partiler, bunların bir "bütün" teşkil etmesini sağlayabilecek platformlara—yani, aralarındaki iletişimi sağlayabilecek ortamlara—sahipseler, bu farklılıklar zarar değil yarar getirir. Bu platformlar yok ise hiçbir "birlik" olma çabası farklılıkları gidererek istenilen uyumu sağlayamaz.

Farklılıkların ayrılığı ya da bütünlüğü olgusunun en somut örneği "akıl" ve "inanç" alanlarındadır. Kendilerini *laikler* ve *inanırlar* olarak iki kampa ayırmış ve bir diğerini karşıt olarak değerlendiren toplum kesimleri, kendi tek-doğrulu anlayışları uyarınca çatışmakta ve her iki kesim de doğruyu savunduğuna inanmaktadır. Bu ayrışmaya neden olan ise, akıl ve inancın farklılığı sanısıdır.

Gerçekte ise, mantıksal yargılarımızı üreten akıl ile, sezgilerimizin ürettiği inanç, birbirleriyle sürekli olarak etkileşimde bulunması gereken iki kavramdır.

Akıl yoluyla kavranamayacakların sezgilerle kavranması ve bunların da tekrar akıl yoluyla değerlendirilmesi ve bunun tekrarlanması, insanı bir spiral biçiminde daha yüksek kavrayış düzeylerine, daha yetkin zihinsel becerilere ve daha derin sezgisel yeteneklere yükseltebilecektir.

"İnançlar sorgulanamaz", "sorgulanana inanç denilemez" kalıplarının nereden doğduğu bilinmez, ama bunun, akıl ve inanç bütünlüğü gibi yüksek bir kavrayış yolundan yoksun bıraktığı; bu yetmezmiş gibi toplumu düşman kamplara böldüğü de bir gerçektir.

Birliği sağlamak üzere kullanılan başlıca araç tek-doğruluk olagelmıştır. Tek doğruluk olgusundan kurtulmak, peşinden bütünlük olgusunu getirebilecektir.

3.5 Yaratıcılığın geliştirilmesi

Değişim süreçlerinin yönetiminde yaratıcılık, yaşamsal bir ögedir. Bir reform, birçok özellik içinde en iyi “yaratıcılık” ile betimlenebilir. Yaşamı kolaylaştıran, ama büyük ölçüde de değişmez kalıplar içine hapseden paradigmalara sorgulanması, değişik paradigmalara göre düşünmeyi, o ise yaratıcılığı getirmektedir. Tek-doğruluk konusundaki koşullanmışlığın kırılması, alışılmışların esiri olmadan onların sorgulanmasını ve gerektiğinde değiştirilebilmesini mümkün kılacaktır. Bu bir anlamda da reformlarımızın karşılarındaki engellerden birisinin etkisini azaltmak demektir.

3.6 Gelişmiş bir sistem kurma becerisi

Toplum sorunlarımızı oluşturan az sayıdaki Kök Sorundan birisi de⁸ sorunları teşhis etme ve buna göre sistemler tasarlayabilme becerisindeki yetersizliktir (*bak. Ek-2*).

Kısmi veya genel bir reformun temeli, reform ihtiyacına yol açan görünürdeki nedenlerin (*phantom causes*) altındaki kök sorunların (*root causes*):

- eksiksiz olarak tanımlanmalarına,
- bu nedenler arasındaki ilişkilerin yine eksiksiz olarak ortaya çıkarılmasına,
- bu kök nedenlerin, önemlerine göre sıralanmalarına,
- ve nihayet bunların her biri için yaratıcı çözüm(ler) üretilmesine bağlıdır.

Bu bilimsel yaklaşım yerine, genelde toplumun bütününde, özelde ise aydın kesimin önemli bir bölümünde yaygın olan bir diğer eğilim mevcuttur: çeşitli sorunlardan çarpıcı örnekler vermek ve bunların tümünün nedenini bir ya da birkaç “*iyi tanımlanmamış sebep*” altında toplamak!

Böylece, herhangi bir konudaki reform yanlılarının sayısı kadar ayırı tanı—ve dolayısıyla çözüm—kümesi ortaya çıkmakta, bu da dönerek gücün çevresindeki adaylar arasındaki bir mücadeleye yol açmaktadır.

İşte, her güç sahibinin, “benden evvel yapılanlar yanlıştır” biçiminde vulgarize edilebilecek yaklaşımlarının nedeni budur; çünkü her ke-

sim sorunları bir sistem bütünlüğü içinde ele almak yerine, yalnızca kendi görebildiği kısmını önemsemektedir.

Sorun tanılama ve sistem kurma becerisinin önemli bir parametresi de *olumlu (pozitif) yaklaşım* denilebilecek bir tutumdur. Toplumumuzda son derece yaygın olan bir eğilim ise bunun tam aksine işaret etmektedir. Demokratik yaşam biçiminin temeli olan eleştirel düşünme biçimi nedeniyle yapılan eleştiriler—ki çoğunlukla negatif motifler içerir—yapıcı önerilerle sonlandırılmak yerine “bu toplum adam olmaz” negatif yargısıyla sonlandırılmaktadır. Böylece belki de, yapıcı bir sonlama ile bitirildiği takdirde bir görev ve sorumluluk doğurabilecek olan eleştirel düşünce süreci herhangi bir sorumluluk altına girilmeden geçirilebilmektedir (*bak. Çerçeve 6*).

Çerçeve 6

Bilgi Toplumu Önündeki Bir Engel: Negatif Düşünme Gelenegi!

Bilgi toplumu, “yaşamak için yaşamak”tan başkaca amaçları da bulunan, bunun için de yoğun bilgi tüketme ihtiyacı ve alışkanlığı içindeki bireylerin topluluğudur denilebilir.

Yaşamış olmayı, kendi başına bir amaç olarak gören insanlar ise hayat denen uzun “boşluğu” doldurabilmek için çeşitli yöntemler kullanırlar: vakit “geçirmek”, vakit “öldürmek”, bir şeyler—yani vakit “geçirmeye” yarayan herhangi şeyler—yapmak gibi deyimler, hep bu “yaşamış olmak için yaşama”nın işaretleridir.

Ancak, ne tür bir yaşam amacı seçilmiş olursa olsun, kişinin değişmez eğilimlerinden birisi “başkalarını etkilemek”tir. Varlığını sürdürme evrensel dürtüsünün değişime uğramış bir dışavurumu olan bu eğilimi en kolay tatmin eden tutum, “negatif düşünme biçimi” olarak adlandırılabilir.

Edward de Bono, bu konuda şöyle yazıyor*:

“Kendini, değişmeye karşı savunan bir sistemin negatif olmaktan başka seçeneği yoktur. Hiçbir değişmeye izin verilmediği için önerilebilecek tüm değişimler yanlış olarak gösterilmelidir.

Genel bir deyişle, negatif olmak yapıcı olmaktan çok daha kolaydır. Bir sanat galerisini gezen ve sergilenen eserlere burun kıvrıran herhangi bir kişi, bir resim yapma konusunda tamamen kabiliyetsiz olabilir.

Olumsuzluk, düşük akıl düzeyinin açık olduğu tek eylem türüdür. Bu tür akıl kendi başına bir şey yaratamaz, yeteneğini ancak başkalarını eleştirerek sergileyebilir.

Bir oyunu eleştirmek durumunda olan bir eleştirmen, sütunlarını doldurmak ve ilginç bir şeyler yazmak ihtiyacını duyar. Onun, bu görevini, oyunu överek yapması pek beklenmemesi gereken bir durum olup, bu tür bir yaklaşım kişiliksizlik, dalkavukluk ya da en hafifinden aşırı övgü olarak değerlendirilir. Aksine, hücum etmesi halinde ise parlak, hatta zeki bulunur.

Negatif bir yaklaşım, kişinin, gördüğüne karşı bir model seçip onunla karşılaştırmasının daima mümkün olması nedeniyle kolaydır. İşlemeli bir mobilya, seçilen model sade olacağı için görgüsüzce veya taşkın olarak eleştirilir. Aksine, mobilya sade olsaydı, bu defa da seçilen model işlemeli olacak ve mobilya sade olmakla aşağılanacaktı. Negatif bir akla sahip olsa dahi, hiç kimse eleştiri yüzünden bir kayba uğramaz.

Bir şeyin eleştirilmesi, kendimizi daha üstün hissetmemize yol açar. Yaratılan şeyde kusur bulabildiğimize göre onun yaratıcısı kadar hatta daha da üstün olduğumuzu düşünürüz. Övgü ise bizi daha düşük bir düzeye indirir ve bir hayran olarak görülmemize yol açar. Burun kıvrırma kolaydır ve ne hazırlık ne de haklı olmayı gerektirir.

(...) Politik tartışmalarda kişiler, kendi partilerinin iyi yanlarını ortaya koymak yerine karşı partiye saldırdıkları ölçüde ilginç görülürler. Bu tip düşünme biçimi, ortaçağın skolastik filozoflarınca özel bir amaç için gerçekleştirilmiştir. (...) Bu amaç, İsa'nın öğretileriyle ilgili pek açık olmayan ve yalnız sözcüklerden ibaret olan teolojinin savunulmasıydı. Ruhban sınıfı, tartışma konusunda eğitildi. Salamanca Üniversitesi'nde, dinlemeye dayalı 14 yıl süreli bir eğitim, yalnız bu yöntemi öğretirdi.

(...) Düşünme biçimi, mantıksal çıkarsama adı verilen yöntemle ilgilenirdi. Tartışacak taraflar temel kavramlar kabul ederler ve sonra da ortaya koyacakları iddiaların bunlarla tutarlı olup olmadığına bakarlardı. Aziz Thomas Aquinas'ın kiliseye kabul ettirdiği bu düşünme biçimi günümüze kadar gelmiştir.

Bilgi toplumu arzulayan bir toplum ya da onu bilgi toplumuna dönüştürmeyi amaçlayanlar öncelikle bu "negatif düşünme biçimi" geleneğimizi yıkmaya, onun yerine de pozitif aklı geçirmeye çaba harcamalı ya da bu çabalara destek olmalıdırlar.

* 1962, De Bono, E.; "Future Positive"; Penguin Books, p.33

Diğer yandan bir reform bir sistem tasarımıdır. İyi tasarımılanmamış bir reformun iyi yönetilmesi söz konusu olamaz. Özellikle kamusal sistemlerin tasarımında, tasarımılanacak sistemle diğer sistemler arasındaki bağlantıların bir bütünlük içinde ele alınmaması—ki buna *sistem düşüncesi* (*systems thinking*) denilmektedir—diğer sistemlerle çatışan ve dolayısıyla da kısa sürede rafa kalkan reform girişimlerine yol açmaktadır.

3.7 Ekonomik gelişmişlik

Ekonomik gelişmişlik, reform yapabilme konusundaki istekliliği ve başarabilme şansını artırmaktadır. Ekonomik açıdan gelişmiş ülkelerin gerekli reformları gerçekleştirmelerindeki becerilerinin yanı sıra fakir toplumların zafiyeti de bunu göstermektedir. Ekonomik gelişme açısından OECD ülkeleri arasında büyüme hızı bakımından en önlerde bulunan Türkiye, hızlı nüfus artışı, gelir dağılımındaki dengesizlikler, yüksek enflasyonun yarattığı sermaye erozyonu ve bütün bunların da üzerinde, tüm alanlardaki mal ve hizmet üretimlerimizin buluşçuluk içeriğinin yetersizliği⁹ nedeniyle reformlar için uygun ortam sayılabilecek ekonomik refah düzeyini tutturamamaktadır. Örneğin, işsizlik sigortası uygulamasını finanse edebilecek mali kaynaklara sahip olmadığı için kalabalık kamu kadrolarını seyreletmemekte, bu ise kamu hizmetlerinde yapılabilecek reformlara peşinen karşı kitleyi beslemektedir.

Uzun yıllardır gider bütçesinin en önemli kalemini kamu personelinin maaşları oluşturuyor. Bu maaşların ödenmesi için yüksek faizlerle borçlanan hazine bir yandan kredi faizlerinin yüksek kalmasına yol açarken, diğer yandan da sermayenin yatırımlar yerine devlete para satmaya yönelmesine yol açmaktadır.

Toplum yaşamında bilim egemenliğinin sağlanamayışının nedenlerinin başta geleni olan “yozlaşmış kurumların tıkağılığı”, ekonomik gelişme araçlarının tasarımı ve uygulanmasındaki yetmezlikleri nedeniyle yine birincil önemdedirler.

3.8 Toplum yaşamında bilim egemenliğinin sağlanmasına engel olan yozlaşmış kurumların reforme edilmeleri

Değişim girişimlerini, tasarım evresinden uygulama ve izleme evrelerine kadar sürekli biçimde desteklemesi gereken kurumların başında bilim kuruluşları gelmektedir.

Çerçeve 3’te açıklandığı üzere, birbiriyle uyum ve dayanışma içinde yozlaşan ve böylece oluşturdukları kitle içine girerek onları olumlu yönde etkilemek isteyebilecek kişilere karşı güçlü bir kalkan oluşturan bu kurumlar tasfiye olunmaksızın bilim egemenliği sağlanamaz.

3.9 Değer yozlaşmasının etkilerinden korunmuşluk

Değer sistemi, bir toplumun az sayıdaki temel elementlerin birincisidir. Değer sisteminde yozlaşma bulunan bir toplumda reform girişimleri de tasarımılandığı ilkelerden farklı hedeflere yönelecektir. Bu amaçla alınabilecek önlemler Çerçeve 7’de özetlenmiştir.

Değerler, bir yandan onları koruyabilecek kurumların zayıflaması nedeniyle yozlaşırlarken, diğer yandan da zamanın aşındırıcılığı nedeniyle yozlaşırlar.

Eğer toplum bu iki öğeyi zamanında farketmez ve gerekli *zihniyet değişikliği*’ni yap(a)maz ise, bir zamanlar onu yücelten kimi değerler gün geçince toplumu hastalandıran birer virüs haline gelebilirler (*bak. Ek-3*).

Çerçeve 7

Yozlaşmış Değerler İçin Bir Program Önerisi

Yozlaşmış değerler üzerinde yapılacak bir etüd, hangileri üzerinde durulmaya değer olduğunu göstermek açısından bir ilk adım olmalıdır. Bundan sonra, her bir sorun için özgün araçlar geliştirilebilir.

Bazı öneriler şunlardır:

- Doğru, iyi ve güzel alanlarındaki değerler çevresinde mesajların üretilmesi ve bunların sinema ve TV filmlerinin senaryoları içinde kullanılması,
- Yozlaşmış değerleri temsil eden çizgi film karakterlerinin yaratılması ve mevcut olanlar içinden seçilmesi,
- Yozlaşmış değerlerin birer ayıp haline gelmesini sağlayabilecek kampanyalar yapılması. Buna paralel olarak da, bu değerleri yozlaşmadan koruyabilmiş olan az sayıdaki seçkin tavır sahiplerinin—dikkat seçkin kişiler değil, seçkin tavır sahipleri—kendi aralarında oluşturacakları bir çeşit Toplumsal Kalite Çemberleri yoluyla korunmuş olan değerlerin yoz değerlerin önüne geçmesinin sağlanması¹⁰.
- Oluşturulacak bu çemberler yoluyla bir yandan değerlerini yozlaşmadan koruyabilmiş olan kişilerin birbirlerini tanımaları ve dayanışmaları sağlanırken, diğer yandan da özendirme, ait olma duygusu yaratma gibi yollarla çemberlerin genişletilmesi mümkün olabilecektir.
- Devletin, bu tür faaliyetleri desteklemek üzere fonlar ayırması.
- İnsanları rahatsız eden, fakat kökleri konusunda fazlaca derin bakışlara sahip olamayabilecek kişilere, bu tür sorunların köklerinin, değerlerdeki yozlaşmalarla ilgili olduğu bilincinin kazandırılması.

Bilim, din ve sanat, doğru, iyi ve güzel değerleri tesis etmede kullanılabilecek üç alandır. Bununla beraber, bu alanlardaki kimi değerler, sahte bilim, sahte din ve sahte sanat tarafından yozlaştırılmaktadır. Bilim, din ve sanatın, sahtelerinin tasallutundan kurtarılması için gereken politikalar tanımlanıp uygulanmalıdır.

3.10 Toplumu oluşturan farklı kesimlerin değişim arzusu duymaları

Değişim girişimlerinin genelde toplumun belirli bir kesiminden kaynaklanması bir bakıma, çoğunluk için doğru-iyi-güzel olanların o kesim tarafından takdir edilmesi anlamına gelmektedir. Bu ise değişim girişimlerinin kitleler tarafından paylaşılmayışına yol açmaktadır. Ek-1’de de gösterildiği gibi, değişim arzusunun kendiliğinden doğabilmesi için gereken koşullar hazırsa, başkaca bir dürtüye ihtiyaç olmadan reformlar benimsenebilir.

3.11 Değişim girişimleri

Çeşitli reform girişimlerini başarısız kıldığı düşünülen noktalar şunlardır:

3.11.1 Sivil yönetim pratikleri eksiği

Amaç(lar)ı her ne olursa olsun her reform bir müzikal besteye, bunların uygulanması ise o besteyi canlandıracak olan orkestraya benzetilebilir. Beste ne denli yüksek kaliteli olursa olsun, o ölçüde önemli diğer nokta da orkestra kalitesidir.

Reformları yaşama geçirecek olan yönetim pratikleri, reformun yaygınlığına, hedef kitlesine ve benzeri parametrelere bağlı olarak çeşitlilik gösterecektir. Bu ise sivil toplumun örgütlenmişliğine ve bu yolla da geliştirmiş oldukları değişim gerçekleştirme araçlarının zenginliğine bağlıdır. Toplumumuz, bu pratikler açısından yeterli geçmişe sahip olmasa da özellikle son yıllarda hızlı bir gelişme göstermektedir.

3.11.2 Toplumun tüm kesimleri için tek tip değişim reçetelerinin önerilmesi.

Bir ölçüde tek-doğrulukluğun (*bak.* 3.2 ve 3.4), bir ölçüde de sistem kurma becerisi yetersizliğinin (*bak.* 3.6) sonucu sayılabi-

lecek bir olgu, tasarımılanan reformların, toplumun çoğul yapısını dikkate almayışdır.

4. Bulguların Yorumlanması ve Sonuçlar

Reformların genel bir değerlendirmesi, bunların kalıcı formlara kavuşturulamayışının altında şu sorunların bulunduğunu göstermektedir:

- Girişimler, reformun yöneldiği kesim(ler)in nitelik dokularını (*bak.* 3.3) geliştirici önlemler yerine, emredici-zorlayıcı araçlar (yasa ya da diğer yollarla) suretiyle yapılmaktadır. İlk anda basıya diren(c)meyen kesimler daha sonraları giderek artan bir dirençle reformları frenlemekte, hatta geriye döndürmektedirler.
- Reformlar çerçevesinde vazedilen kurallar zamanla bir “kural kirliliği” ortamı yaratmış ve bu karışık ortam, dönerek yeni reformları gerektirici rol oynamaya başlamıştır. Nitekim, ülkemizde sık sık girilen mevzuat reformları bu nedenle gereksinilmektedir.
- İslamiyetin, şekilci dar kalıplarına paralel olarak çağlar boyunca taşınması hem İslamiyete hem de reformlara zarar vermiş ve halen de vermektedir.
- Kalabalık kamu kadroları daima, reformların önündeki engellerden birisini oluşturmuştur. Halen kamu kesiminde yapılmak istenilen reformların karşısında da aynı engel vardır.
- Toplum yaşamına bilimin egemen olamayışı, rasyonel olmayan bir düşünme biçimini de beraberinde getirmiştir. Reformların ön-koşullarından birisi ise rasyonel düşünme biçimidir. Başarısız reformların altında, gerek ona tabi olan gerekse onu yapacak olanların rasyonel olmayabilen düşünme biçimleri yatmaktadır.
- Yetenekli liderlerin çok nadiren yetişmesi de reformların başarıyla başlatılmasını, halk desteğinin sağlanmasını ve yürütülmesini güçleştirmektedir.
- Başarılı reformlar baştan hazırlıkları iyi yapılmış reformlardır. Herhangi bir hazırlık yapılmadan, fakat kamuoyunun beklentileri de yükseltilerek girilen reformlar kısa sürede başarısız olmaktadır.
- Liderlerin çevrelerinde oluşan ve liderin gücünü istismar etme amacındaki çemberler, reformların en önemli yozlaştırıcılarından ya da durdurucularındandır.

- Reformların yöneldiği kesimlerin değer ölçütleri ile reformun gerektirdiği yeni değer ölçütleri arasındaki farkın büyüklüğü oranında, reformu engelleyici dirençler doğmaktadır. Reform girişimleri bu nedenle mutlaka değer yargılarını değiştirmeye yönelik girişimleri de içermelidir.
- *Tek-doğrululuk* ve *koşullandırma*, toplumumuza musallat olmuş iki eski hastalıktır. Bunlardan kurtulmadıkça, reformların bir diğer ön-kşulu niteliğindeki toplumsal uzlaşmanın sağlanmasına imkan yoktur.
- Toplumun ortalama nitelik dokusu, reformlar açısından önemli bir parametredir. Bu doku geliştikçe reformlar daha kolaylıkla yerleşebilmekte, direnç azalmaktadır. Bu nedenle, eğer reformlar arasında bir öncelik söz konusu ise bunun eğitim reformunda olması gerekir¹¹.
- Farklılıkları yok ederek birlik sağlamak yaklaşımı yerine, onların bütünlüğünü sağlamak şeklindeki bir değer yargısı değişikliğine mutlaka ihtiyaç vardır.
- Ekonomik düzeyi yüksek toplumlarda reformlara karşı direnç daha az olmakta, gelir düzeyi düştükçe reformlara karşı direnç de artmaktadır.
- Sivil toplum kuruluşlarının gelişmişliği reformlar açısından belirleyici bir özelliktir. Aralarında ağlar kurarak sinerji yaratabilen, toplum hizmetlerini görmek üzere etkili işbirlikleri yaparak buralardaki devlet egemenliğini azaltan sivil toplum kuruluşları reformlar için uygun ortam yaratmaktadırlar.

Ayrıca, bu tür kuruluşlar eliyle geliştirilen katılımlı karar alma ve uygulama pratikleri de reformlar açısından önemli bir gereksinimdir.

Kaynakça

1. Latince (forma = şekillendirmek) kökünden gelen bu sözcük “yeniden şekillendirmek” anlamında kullanılmaktadır.
2. S. Shaw, (1982), “Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye”; Cilt I, II, e yayınları, İstanbul.
3. P. Kennedy, (1998), “Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşleri”; Türkiye İş Bankası Yayınları.
4. a.g.e. 3
5. T. Titiz, (1992), “Alternatif Siyaset Anlayışı”, V Yayınları, Ankara.
6. Bu konuda daha geniş bilgi ve politika önerileri, bu bildirinin yazarınca TESEV için hazırlanmış bulunan eğitim raporunda mevcuttur.
7. Ruhsal sağlık sorunlarına yol açan nedenler Beyaz Nokta Vakfı yayınlarından “Niçin Çatışıyoruz?” adlı bir yayında (1996) incelenmiştir.
8. T. Titiz, (1994), “Eko-Liberal Hareket”; Sh. 18, İnkılap Kitabevi, İstanbul.
9. a.g.e. 6’da bu konuda oldukça ayrıntılı inceleme mevcut olup, okul, aile ve toplumdaki tek-doğrulu ve kuşkusuzluğa dayalı eğitimin dönerek mal ve hizmet üretiminde yaratıcılık eksikğine yol açtığı açıklanmaktadır.
10. Beyaz Nokta Vakfı tarafından yürütülmekte bulunan Trafikre Söz Kampanyası bunun bir uygulamasıdır.
11. a.g.e. 6

1980 Reformları ve Sonrası

Hüsnü DOĞAN

Son iki yüz yıldır reformlar sürekli Türkiye'nin gündemindedir. Aslında reform tabiri geçmişte fazla tercih edilmemiştir. Islahat, Avrupalılaşmak, asrileşmek, modernleşmek, batılılaşmak, "muasır medeniyet seviyesine ulaşmak" gibi daha ziyade bütünü kapsayan genel ifadelerin yanında, günümüzde herhangi bir alanda yapılan değişiklikler de pekala reform şemsiyesi altına girebilmektedir. Daha ziyade ekonomik ve sosyal alanlardaki yeniden yapılanma ve değişiklikler reform şeklinde nitelendirilmektedir. Değişim doğanın özelliğidir. Doğadaki değişim yavaş, teknolojik değişim ise hızlıdır. Siyasi ve ekonomik istikrara sahip ülkelerin değişimi daha sarsıntısız, gelişmeleri daha sıhhatli olmaktadır. Bu yazının dar hacmi içerisinde, neyin reform olduğu veya neyin reform olmadığı ayırımına girmeden, reformların uzun geçmiş tahliline yanaşmadan, dikkatimi 1980'den sonra meydana gelen değişikliklere ve bundan sonra neler yapılması gerektiği hakkındaki düşüncelerime teksif edeceğim.

Özal Reformları

1980'li yıllar Türkiye'nin şanslı bir dönemi idi. 1979 ara seçiminden sonra Demirel'in başbakanlığı döneminde Turgut Özal'ın mimarlığını yaptığı 24 Ocak Ekonomik İstikrar Tedbirleri yürürlüğe konuldu. 1983 sonunda kurduğu parti tek başına iktidara gelen Özal müteakip üç-dört yıl boyunca önemli yapısal reformlar gerçekleştirdi. Özal'ın 1987'den sonraki ikinci iktidar döneminde reformlar ve uygulamaları eski hızında devam edemedi. Bunda şüphesiz ortaya çıkan yeni siyasi tablonun etkileri vardı. 1989 sonunda Cumhurbaşkanı olmasını müteakip geçen sürede Özal demokrasi ve insan hakları konusunda bazı adımların atılmasını sağladı, Türkiye'nin dünyada daha itibarlı yer alması için çabalar sarfetti. Ayrıca neler yapılması gerektiği konusunda

da “İkinci Değişim Programı”nın ana hatlarını ortaya koydu. Özal’ın vefatından sonra bir yabancı büyükelçinin bana “1980’li yıllarda Özal gelmemiş olsaydı, bugün Türkiye’nin hali ne olurdu?” dediğini hatırlıyorum. 1983 yılı sonuna kadar kambiyo rejiminin esasını teşkil eden 1567 Sayılı Türk Parasının Kıymetini Koruma Kanunu 1930 şubatında dünya ekonomik krizinde üç yıl süre için çıkarılan bir kanunu muvakkattı (geçici kanundu). Bu kanunun süresi 14 defa uzatıldı, 1970 yılında yapılan düzenleme ile de sürekli hale getirildi. Kanun kambiyo, nakit paralar, hisse senedi, tahvil, kıymetli taş ve madenlerin ithal ve ihracında hükümete her tedbiri alma yetkisi veriyor, alınan bu tedbirlere uymayanlara da ağır para ve hapis cezası getiriyordu. Tam 54 yıl boyunca ekonomik ve ticari hayata büyük sıkıntılar veren bu kanun Özal’ın iktidara gelir gelmez radikal değişiklik yaptığı konulardan biriydi. Özal döneminde dış ticaret, turizm, dış müteahhitlik hizmetleri büyük gelişme gösterdi. İhracat teşvik edildi, ithalat kolaylaştırıldı. Silah, uyuşturucu gibi maddeler dışında bütün malların ithali serbest bırakıldı. Yasaklar kaldırıldı. Sigara dahil kaçakçılık ortadan kalktı. Alınan tedbirler sonucunda döviz gelirleri arttı. Ödemeler dengesi rahatladı. Döviz korkulu rüya olmaktan çıktı. Katma değer vergisi (KDV) yürürlüğe konuldu. Menkul kıymetler borsası ve altın borsası kuruldu. Altyapı yatırımlarında büyük hamleler yapıldı. Özellikle iletişim, enerji, yol ve belediye ve köy hizmetlerinde ciddi adımlar atıldı. Savunma sanayiinde atılımlar yapıldı. Yap-ışlet-devret modeli getirildi.

Özal zamanında aktüeryal dengeleri giderek düzelterek bir sosyal güvenlik reformu da yapıldı. Maalesef bu reformdan 1992 yılı başında geriye dönüldü, yedi yıl boyunca büyük açıklar verildikten sonra, bu yıl tekrar reform kanunu çıkarıldı. Türkiye’de son yirmi yılın en önemli reformları şüphesiz ki Turgut Özal tarafından gerçekleştirilmiştir. Özal reform yerine daha büyük değişikliği ifade etmek için “transformasyon” tabirini kullanırdı. Özal reformları ağırlıklı olarak ekonomik alanı kapsamış görünse de, boyutları ve sonuçları itibarıyla siyasi, sosyal, dış politika alanlarında da etkilerini göstermiş ve önemli bir zihniyet reformuna yol açmıştır. 1980 yılına kadar dışa kapalı, iç üretimi ölçsüz koruyan, ithal ikamesini esas alan ekonomik politikalar yerine, Özal dışa açık serbest piyasa ekonomisinin temellerini atmıştır. Bugün ekonominizin içinde bulunduğu bütün sıkıntılara rağmen, 1980 ön-

cesi kronik döviz darboğazının yaşanmaması, 24 milyar dolar döviz rezervinin bulunması, döviz piyasası ve menkul kıymetler borsasının düzgün çalışması, süper ve hiper market zincirlerinin gelişerek her çeşit malın bulunması, bütün dünya ile iletişimin kolaylıkla sağlanması bu reformlar sayesinde mümkün olmaktadır. Özal tabuları yıkmaya çalıştı. “Biz adam olamayız” şeklindeki yaygın kanaati tersine çevirdi. Önündeki engeller kaldırıldığı takdirde insanımızın neler yapabildiğini hep beraber gördük. Herkes makus talihin yenildiğine inanmaya başlamıştı. Ama ne zaman ki yeniden korkularımızın ve statükonun esiri olduk, o günden beri çok şey geriye gitti. Eğer 1990’dan itibaren geçen zaman süresince popülist politikalara kapılarak geri adımlar atılsaydı, yapısal reformlar ve uygulamaları belirli bir tempoda devam ettirilebilseydi, bugün yıllardan sonra tekrar IMF’ye muhtaç hale gelmez, aksine dünyanın sayılı ülkeleri arasındaki saygın yerimize hayli yaklaşmış, 6-7 yıl önce Batı basınının yazdığı şekilde “Ortadoğu’nun parlayan yıldızı” olurduk. Geçen hafta Amerika Birleşik Devletleri Başkanı Clinton’ın Türkiye Büyük Millet Meclisi’nde yaptığı konuşmada Özal’ı “vizyon” ve “reform” kavramlarıyla özdeşleştirmesi gerçekten üzerinde durulmaya değer bir husustur.

Ne Yapmalıyız?

Ülkemizin karşı karşıya olduğu sorunların çözümü çeşitli alanlarda ciddi ve köklü reformların yapılmasını gerektirmektedir. Her şeyden önce devlet anlayışımızı köklü bir muhasebeye tabi tutmalıyız. Devlet milletin üzerinde kutsal bir varlık değildir. Millete hizmet etmekle ve millete hesap vermekle yükümlü bir kurallar ve kurumlar bütünüdür. Merkezîyetçilik zayıflatılmadan, Ankara küçülmeden Türkiye büyümeyiz. Demokrasi ve insan haklarında uluslararası normlara erişilmesi zorunludur. Özellikle ifade hürriyeti, din ve vicdan hürriyeti, teşebbüs hürriyetinde batı dünyası normlarını yakalamamız öncelik taşımaktadır. Başta ekonomik ve mali sistem olmak üzere, kamu yönetimi, mahalli idareler, adalet sistemi, eğitim, sağlık alanlarında ciddi ve köklü reformlara ihtiyaç vardır. Kamu sektörü ticaret ve sanayiden çekilmelidir. Şu hususu özellikle belirtmek gereğini duyuyorum: Her ne kadar sıkıntılarımızın ağırlığı siyasetten gelmekte ise de, çözümün yine de siyasette olduğunu unutmamalıyız.

Demokratikleşme, İnsan Hakları, Laiklik. Demokratikleşme ve insan haklarında daha gidilecek yolumuz var. İfade hürriyeti, inanç hürriyeti insanın doğal hakkı olduğu kadar, sosyal, kültürel ve ekonomik gelişmenin de itici gücüdür, demokrasinin “olmazsa olmaz” şartıdır. Laiklik liberal demokrasinin vazgeçilmez unsurudur. Ancak laikliği din ve vicdan hürriyetini daraltan, baskı altına alan bir tutum olarak tasvip edemeyiz.

Şeffaflık. Almanya’da bulunan Transparency International (Uluslararası Şeffaflık Merkezi) her yıl ülkelere “yolsuzluk” notu vermektedir. 1998 yılında Türkiye 54 üncü sıradaydı, yeri de Zambiya ile Gana arasındaydı. Bu yıl aynı sırayı koruyoruz, sadece üstümüzdeki ve altımızdaki ülkeler Filipinler ve Mozambik olarak değişti. Bu zafiyetten kurtulabilmek için kamu sektörünün ekonomik ve ticari alanlardaki faaliyetlerini asgariye indirmeye, bankalar dahil özelleştirmeyi süratle tamamlamaya ve gerekli hukuki düzenlemeleri yapmaya mecburuz. *Ekonomik Sistem* sosyal sorunların çözümü güçlü bir ekonomiye sahip olmaktan geçer. Bugün piyasa ekonomisi dünyada ve ülkemizde genel kabul görmüş durumdadır. On yıl önce özelleştirmeye karşı çıkanlar şimdi ya özelleştirmeden yanadır veya özelleştirmeye karşı olmanın faydasızlığını anlayarak susmaktadır. Türkiye özelleştirmede çok geç kalmıştır. Geçen dokuz yıl içinde Batı Almanya A’dan Z’ye Doğu Almanya’yı özelleştirmiş, Macaristan özelleştirmeyi tamamlamıştır. Türkiye bankalar dahil süratle özelleştirmeyi bitirmek zorundadır. Bütçe açıkları makul bir seviyeye indirildikten sonra vergi nispetlerinin düşürülmesi, verginin belirli kalemlerde tek nispet üzerinden uygulanması ve yaygınlaştırılması gerekmektedir. Vergi sistemi kolay, basit, anlaşılır olmalıdır. Kamu sektörü bir istihdam kapısı olmaktan çıkarılmalı, kamuda çalışanların sayısı tedricen azaltılmalı, kamuda daha kaliteli personel çalıştırılmasına imkan veren bir ücret sistemine geçilmelidir.

Eğitim ve Sağlık. Eğitim ve sağlıkta devletin ağırlığı azaltılmalıdır. Özel kuruluşların ve yerel yönetimlerin bu alanlara daha fazla yönlendirilmesi ve özendirilmesi için gerekli reformların yapılması zorunludur. Her iki sektörde de merkezîyetçilikten vazgeçilmeli, ilgili bakanlıklar sadece genel düzenleme ve denetimden sorumlu olmalıdır. Eğitimde dünyadaki gelişmelere ayak uydurabilmek ve çeşitliliğe imkan sağlamak bakımından müfredat programları daha esnek ve daha serbest bir yapıya kavuşturulmalıdır. Sağlık sektörü ile sosyal güvenlik sis-

temi arasındaki ilişkilerin düzgün hale gelmesi sigorta sisteminin gelişmesine bağlıdır.

Vatandaş-Devlet İlişkileri. Vatandaş ve devlet ilişkilerinde en önemli konular yargı ve bürokrasidir. Yargı yavaş çalışmakta, geciken adalet hakkı ve adaleti yerine getirememektedir. Yargı reformunun daha fazla gecikmemesi lazımdır.

Devletin Yeniden Yapılanması ve Siyasi Sistem. Meselelerimizin çözümü, istikrarın sağlanması ve istikrarın süreklilik kazanması doğrudan siyasi sistemle ilgilidir. Cumhuriyetin kuruluşundan bu yana Türkiye'nin hamle yaptığı dönemler, ya Atatürk zamanında olduğu gibi fiili başkanlık sisteminin uygulandığı veya tek partinin iktidar olduğu dönemlerdir. Ülkemizde siyasi partiler parçalanmaya ve ayrışmaya çok müsaittir. İstikrarsızlığın ana sebebi siyasi parçalanmadır. Mevcut siyasi duruma göre ülkemiz uzun süre koalisyon hükümetleri ile yönetilecek gibi görünmektedir. Siyasi partiler arasındaki uzlaşma bazan makul ve faydalı çözümler getirebilmektedir ama genellikle esasta uzlaşma mümkün olmadığı için meseleler askıda kalmakta veya hükümeti devam ettirebilme pahasına karşılıklı verilen tavizler yaptırım gücü olmayan faydasız şekli mutabakattan başka sonuç vermemektedir. Ülke yönetiminde birliği ve dolayısıyla istikrarı tabii olarak sağlayacak bir sisteme gidilmesi zorunludur. Kanımca partilerin zoraki ve verimsiz uzlaşması yerine, milletin üzerinde uzlaştığı bir başkanın kuracağı hükümetin ülkeyi yönetmesi daha tutarlı ve verimli olur. Bunun adı başkanlık sistemidir. Başkanlık sistemi siyasi istikrarı sağlar, mevcut düzenin tamamıyla aksine siyasete belirli kişilerin uzun süre hükmetmesini önler. Ve her şeyden önemlisi topluma doğrudan seçme hakkını sağladığı için toplumun istediği değişikliklerin yapılmasına imkan verir. Başkanlık sisteminin esasları şöyle olacaktır: Başkan dört yıllık süre için doğrudan halk tarafından seçilecek, aynı kişi en fazla iki dönem başkanlık yapacaktır. Seçimler iki turlu olacak, birinci turda adaylardan herhangi biri yüzde 50 oy alamadığı takdirde, en fazla oy alan iki aday arasında ikinci tur yapılacaktır. Bakanlar Meclis dışından atanacak, milletvekili bakan olduğu takdirde bir sonraki seçime kadar milletvekilliği düşecektir. Bakanlar Meclisin ibrasına tabi olacaktır. Milletvekilleri dar bölge esasına göre seçilecek, Meclis sadece yasama ve denetleme görevi yapacaktır. Yeni sistemde yürütme, yasama ve yargı erkleri fiilen ayrılacaktır. Başkanlık sisteminin başarılı olması için mahalli idarelerde de köklü re-

formların yapılması gerekmektedir. Başkanlık sistemi Anayasa'nın yeniden yapılmasını gerektirecektir. Başkanlık sistemine gidilse de gidilmesede Türkiye'nin daha demokratik, esas olarak devletin yapısını, demokratik hak ve hürriyetleri, temel meseleleri düzenleyen daha basit ve öznlü bir Anayasa'ya ihtiyacı vardır.

Dünyanın Durumu ve Gidişatı

Dünya nüfusu geçen ay altı milyar kişiyi geçti. 1998 yılı verilerine göre dünya nüfusunun yüzde 18,5'i OECD ülkelerinde yaşıyor. Bu ülkeler dünya hasılasının yaklaşık yüzde 80'ini elde ediyorlar, dünya toplam ticaretinin ve tarım ürünleri ticaretinin yüzde 70'i bu ülkeler tarafından yapılıyor. Polonya, Meksika ve Türkiye dışındaki OECD ülkelerinin toplam nüfusu 917 milyon kişi, tarım nüfusu 40 milyon civarındadır, tarım nüfusunun toplam nüfusa oranı yüzde 4,3, bu tarım nüfusunun dünya tarım nüfusuna oranı ise sadece yüzde 1,5'tir. Dünya tarım nüfusunun binde 2,5'ine (yani dört yüzde birine) sahip olan ABD, dünyada üretilen mısırın yüzde 41'ini, soyanın yüzde 47'sini, sığırtinin yüzde 22'sini, tavuk etinin yüzde 25'ini, sütün yüzde 13'ünü üretmektedir.

1998 yılında dünya toplam enerji tüketiminin yüzde 58,4'ü OECD ülkelere aittir. ABD tek başına dünyada sarfedilen enerjinin yüzde 25,3'ünü tüketmiştir. Dünya enerji tüketiminin yüzde 40'ı petrol, yüzde 26'sı kömür, yüzde 24'ü doğalgaz, yüzde 7,4'ü nükleer, yüzde 2,6'sı hidrolik kaynaklardan sağlanmaktadır. Güneş, rüzgar enerjisi gibi kaynakların tüketimdeki oranı kabili ihmaldir. Fosil rezervler (petrol, doğalgaz, kömür) hızla azalmaktadır. Mevcut tüketim trendine göre dünyada 41 yıllık petrol, 63 yıllık doğalgaz, 218 yıllık kömür rezervi vardır. Önümüzdeki yüzyılın ilk yarısında yeni enerji teknolojileri hayata geçirilmediği takdirde dünyanın önü karanlıktır. Ancak bu konuda araştırma-geliştirme çalışmaları yoğun bir şekilde devam etmektedir ve gelişmeler ümit vericidir. Dünya araştırma-geliştirme masraflarının tamamına yakın kısmı gelişmiş ülkeler tarafından harcanmaktadır. Doğu Blokunun çöküşünden sonra yeni arayışlar ağırlık kazandı, dünya dengeleri yeniden kuruldu. İki bloklu bir dünyayı şimdilik tek gücün hakimiyetine dayanan "yeni dünya düzeni" ikame

etti. Bir taraftan liberal demokratik sistemin insanın erişebileceği nihai sistem olduğu iddia edilmekte, diğer taraftan medeniyetler çatışmasının önümüzdeki yüzyılda dünyadaki güç oyununun temelini oluşturacağı ileri sürülmektedir. Teknik, ekonomik, hukuki ve siyasi boyutlarıyla küreselleşme yaygınlaşmaktadır. Teknolojik gelişmeler dev adımlarla ilerlemektedir. İletişim teknolojisinin halen eriştiği seviye ve muhtemel gelişmeler küreselleşmenin giderek ne kadar yoğunlaşacağını göstermektedir. Türkçemizdeki bilgisayar veya İngilizcedeki “computer” kelimeleri cihazın ve yazılımın fonksiyonlarını ifade etmekten uzaktır, sembolik bir anlam taşımaktadır. İnternet dünyayı, bütün bilgilere anında erişilebilen tek kütüphane haline getirmiştir. Ticaret elektronik hale gelmektedir. Gelişmeler o kadar hızlıdır ki değil uzun vadeli, orta vadeli projeksiyonların yapılmasında dahi güçlük çekilmektedir. Genellikle tahminler gelişmelerin gerisinde kalmaktadır. Gelişmenin yegane kaynağı insandır. Medeniyet, kültür ve sanat, bilim ve teknoloji, insanın eseridir, insanoğlunun servetidir. Önümüzdeki yüzyılın ilk çeyreğinde, en geç ikinci çeyreğinde beklenen gelişmeler insanlığı yepyeni ufuklara taşıyacaktır. Özellikle iletişim, bilgisayar, mikroelektronik, biyoteknoloji, yeni enerji teknolojileri, malzeme bilimi gibi alanlardaki gelişmelerin çok farklı bir dünyanın oluşumunu hazırlaması kaçınılmazdır. Teknolojik gelişmelerin ekonomik, sosyal, siyasi alanlarda, uluslararası ilişkilerde bugünden tahmini güç değişikliklere yol açacağı, yeni ihtilafları ve yeni dengeleri doğuracağı muhakkaktır. Yirminci yüzyılda meydana gelen ekonomik ve teknolojik gelişmelere ağırlıklı olarak damgasını vuran ülkeler gelişmiş batı ülkeleridir, bu ülkeler halkın seçtiği demokratik idareler tarafından yönetilmekte, rekabete dayalı piyasa ekonomisi uygulamaktadırlar. Bu tespitler, sanayi ötesi toplumuna doğru ilerleyen bir dünyada kazananların tarafında olabilmemiz için, Türkiye’nin daha fazla vakit kaybetmeden adımlarını hızla ve cesaretle atması gerektiğini ikaz etmektedir.

Sonuç

Alice kavşaktaki hayalet kediye sordu: “Lütfen hangi yoldan gitmem gerektiğini söyler misin?” Kedi : “Bu daha çok senin ne yapmak istediğine bağlı.” Alice: “Neresi olduğuna pek aldırmyorum.” Kedi:

“Öyleyse hangi yoldan gidersen fark etmez.” Alice bir açıklama gereğini duyarak: “Yeter ki bir yere varayım...” Kedi: “Tabii varabilirsin, eğer yeterince uzun yürüyebilirsen...” Lewis Carroll, “Alice Harikalar Diyarında”.

Türkiye her şeye rağmen iyimser olabilmenin şartlarına ve avantajlarına sahip bir ülkedir. Genç ve kabiliyetli bir nüfus potansiyelimiz vardır. Nüfus artış hızı azalmakta, makul bir seyir takip etmektedir. Dünya coğrafyasında önemli bir yerde bulunmamız, tarımsal kaynaklarımız, tarihi ve kültürel zenginliklerimiz, turizm potansiyelimiz önemli üstünlüklerdir. Milli dayanışma gücümüz, tarih boyunca çeşitli millet, dil, dine mensup insanlarla beraber yaşamının bize kazandırdığı hoşgörü ve herkesin hakkına saygı anlayışı paha biçilmez varlıklarımızdır. Türkiye kıtalar arası ve kültürler arası köprü olabilmenin bütün imkân ve unsurlarına sahiptir. İslam dünyası ile Batı dünyası arasında, Ortadoğu ile Batı dünyası arasında, Doğu ile Batı arasındaki uzlaşmayı en iyi sağlayacak ülke Türkiye’dir. Toplumumuzun serinkanlılığa, yumuşamaya, birbirini kucaklamaya, sosyal barışa ihtiyacı vardır. Türkiye’nin cesarete, kararlılığa ihtiyacı vardır. Vizyona, reformlara, devletin yeniden yapılanmasına ihtiyaç vardır. Cumhuriyetin başlangıcından itibaren Atatürk ve Özal dönemlerinde en köklü reformları yapabilen ülkenizin silkinmeye ihtiyacı vardır. Ülkemizin temel meselelerinde anlaşmaya ve çözümlerin süratle uygulanmasına ihtiyaç vardır. Siyasi bölünmelere rağmen, toplumun her kesiminde, iş ve işçi dünyasında ortak çözümleri ve uzlaşmayı sağlamak yirmi yıl öncesine göre daha kolay görünmektedir. Toplumun büyük bölümü demokratikleşme, kamu sektörünün küçültülmesi, özelleştirmede hemfikirler ve bunların gecikmesinden rahatsızdır. Ataletten kurtulmalıyız. Temkini, ihtiyatı korkudan ayıracak basiret bizi aydınlığa çıkarır. Türkiye korkularını yenmelidir. Korkularını yenen bir Türkiye sorunlarını çözebilir. Yasaklar, tahditler kaldırıldığında toplum gerilimden kurtulur, insanlar her alanda daha gayretli ve verimli olur, kişisel ve toplumsal kazanç artar, gelişme hızlanır. Bana öyle geliyor ki geriye gitmemeyi amaç edinen bir anlayışla sadece vakit kaybediyoruz ve bitmez tükenmez bir kısır döngüde dolaşıp duruyoruz. Geriye gitmemek ne amaç ne hedef olabilir. Geriye gitmemeye çalışmak ileri gitmenin yolu değildir. Dünya yerinde durmadığına göre geriye gitmemeye çalışırken gerçekten geriye gi-

dersiniz. Sorunlarımızı ancak ileri giderken çözebiliriz. Zaten ileri giderken geri gitme endişesi de kendiliğinden ortadan kalkar. Diğer taraftan ileri gitmeyi hedef almak da yeterli değildir. Bu hedefe giden yolu ve stratejiyi iyi tespit etmek, inşa edeceğimiz binaları sağlam yapmak, her zaman toplumun sağduyusuna güvenmek zorundayız. İleri gitmek; demokrasi ve insan haklarının bütün unsurlarıyla teneffüs edildiği, ifade hürriyeti, din ve vicdan hürriyeti, teşebbüs hürriyetinin tam anlamıyla uygulandığı, millet iradesinin doğrudan siyasi sisteme yansıtıldığı, adaletin mülkün temeli olduğu, şeffaflığın gerçekleştiği, ekonomide rekabet şartlarının oluştuğu, devletin sadece asli görevlerini yerine getirerek herkesin kalkınmaya azami katkısını sağlamak üzere kişilerin ve kuruluşların önündeki engellerin kaldırıldığı ve nihayet en az bunlar kadar önemli olan ve bütün toplumu kucaklayan sevgi ve saygıyla bezenmiş bir hoşgörü ortamının tesis edilmesiyle mümkündür. İnsanı her şeyin önüne koyacak bir anlayışla mümkündür. Ve gerçekten mümkündür.

Türkiye’de Reformlar ve Başarılarının Değerlendirilmesi

İbrahim BETİL

Marmara depremiyle birlikte toplumun bazı kesimlerinin bir değişim arayışına girdiğini gözlemlemekteyiz. Değişmek isteyen kimdir? Devleti yönetenler değişimi düşünüyor mu? Siyasetçi değişim istiyor mu? Halk ne düşünüyor?

- Değişimde çağın demokrasilerine daha çok yakınlaşmak gibi bir arayış var mıdır?
- Yoksa değişiklikten anladığımız, şirketler, sivil toplum kuruluşları, belediyeler olarak devlet olanaklarından daha çok pay alabilmek ortaya çıkan bu tabloda “menfaat arayışında yeni pozisyonlar tutabilmek midir?”

Değişiklik ya da reform arayışında yakın geçmişte değişiklik ve reform adına konan hedefleri ve bu hedeflere yaklaşımdaki başarıları irdelemek gerekir. Geçmişten bu yana girilen reform denemelerinin hemen hepsinde gözlemlenen ortak yanlar vardır: 1. Tepeden inmeci, merkezden programlanmış, toplum mühendisliği çerçevesinde sunulmuş girişimler olması. 2. Seçilmişlerin, siyasi otoritenin bu reformları yeterli kadar özümsememiş, içselleştirmemiş olmaları. 3. Reformlar ve değişim projeleriyle ilgili toplum katlarında yeterli paylaşımın ve katılımın sağlanmaması. Pekçok reformun toplumun bünyesine tutunamayışındaki temel zorluk ve sorun yukarıdaki nedenlerden kaynaklanmaktadır.

Yönetim biliminin temel kurallarına göre:

- Yöneticiler/liderlerin önce hedef koyması esastır,
- Hedeflerin tüm alt yönetici ve birimlerle paylaşılıp geniş katılım sağlanması,

Eğitimle ilgili tüm sorunların altında kaynak sorunu yatar. Eğitimde kaynak sorununun çözümü için gerekli fonlar artık devlet bütçesinden karşılanamayacak büyüklüktedir. Kişi başına eğitim yatırımlarına ayrılabilen kaynak yılda yalnızca 30 dolar düzeyindedir (1.5 milyon TL). Yükseköğretimde de durum farklı değildir.

Özel okulların gelişmemesi bir yana okul kurucusu olmanın güçlükleri küçümsenmeyecek boyuttadır.

Eğitime çok önem verdiğini söyleyen bütün hükümetlerin yıllar itibariyle eğitime ayırdıkları kaynakların oranı yetersizdir.

Bütçe içinde eğitime ayrılan harcamaların payı 1989'da yüzde 12'den, 1999'da 7,77'ye gerilemiş, 2000 bütçesinde de 7,13'e gerilemesi programlanmış. Hem de zorunlu temel eğitime geçilmesinin getirdiği çok önemli ek kaynak gereksinimlerine rağmen. Üstelik de programınızda söylediklerinizi gerçekleştirmek için ayrılması gereken kaynak yüzde 15'ler düzeyinde pay gerektiriyorsa, eğitime yönelik olarak söylediklerinizde samimi olmadığınız ortaya çıkar. Bazı ülkelerin bütçelerinden eğitime ayırdıkları pay çok daha fazladır.

Genç nüfusunun bir avantaj olmasıyla övünen Türkiye şunu bilmelidir ki eğitimsiz bir nüfusun yaşı ne olursa olsun hafızası sınırlı olur... Eğitimi kıt toplumun bireyleri geçmişten ders alamaz. Deneyimlerini bir kuşaktan diğerine aktaramaz. Dolayısıyla yanlışları tarih boyunca sürüp gider. Siyasiler bir yandan "eğitim çok önemli" deyip diğer yandan buraya kaynak ayırmıyorlarsa, burada bir "ağır ihmal" veya "kasıt" mı var sorusu akla gelmektedir.

Kitlelere verilen ve üzerinde "Yükseköğretim Diploması" yazan kâğıtların sayısını arttırmakla, diploma basmakla, eğitim sorunu çözülemez, tıpkı para basmakla Türk Lirası'nın değerinin artmasının ve enflasyonun düşmesinin mümkün olmadığı gibi.

Diktaların temel dayanağı askerlerdir. Demokrasinin temel dayanağı eğitilmiş insandır.

Kaynak, yerelleşme ve öğretmen boyutunu ele almayan bir eğitim reformu ciddi olamaz.

Türkiye'yi muasır medeniyet düzeyine taşıyabilecek eğitim reformunda amaç: Bireyin gelişmesini hedefleyen eğitim programı olmalıdır.

Hukuk

Toplumların gelişmişlik derecelerini belirlemek için iktisatçıların geliştirdiği çeşitli kıstaslar tek başına gelişmişliğin ölçüsü olabilir mi?

Sanatta, bilimde, edebiyatta, sanayide, müzikte yaratılan ne varsa insan beyninin bireysel faaliyeti sonucunda, bireyin yetenekleri, birikimleri ve çabalarıyla ortaya çıkmaktadır. Liberal anlayışı benimsemiş demokratik toplumlarda örneğin düşünce ve sınai mülkiyet hakları çok sert kurallarla koruma altına alınmıştır. Bize benzer toplumlarda ise halen bireyin, örneğin trafik polisi önündeki hakları bile koruma altında değildir. Bireyin en temel hakları arasında olması gereken düşünce mülkiyeti gibi hakları ise bırakınız korunmayı zaman zaman hapisle cezalandırılmaktadır. Düşüncelerini ifade etmiş olmaktan dolayı Türkiye’de hapiste yatmışların/ve halen hakkında dava olanların sayısı kabardır. Kapatılan radyo ve TV sayısı ise hergün değişmekte.

Biz hukuk devletinin neresindeyiz? Bir aylık zaman dilimi içinde:

- Yargıtay Başkanının konuşmasını dinleyip,
- DGM Başsavcısının uygulamalarını gözleyip ve
- İngiliz demokrasisi, İngiliz birey hukukunu bir yana bırakıp İngiltere’den sansür yasası ithalini öneren Yargıtay Başsavcısının isteklerini izleyip

bunlar arasındaki çelişkileri “muasır medeniyetin hukuk anlayışıyla” açıklamak mümkün müdür?

Demokrasiden yanaysak hukuk ve adalette cimri davranamayız.

Türkiye’nin gerçek huzuru insan haklarını kollayan, faili meçhul cinayetlere, yargısız infazlara, işkenceye son veren düşüncelerin ifadesine tahammüllü, inançlara ve bireye saygılı bir hukuk reformu, insanı temel ve doğal haklarıyla en tepeye koyan, insanların kimliklerinden dolayı farklılıklarını abartmayan veya azaltmayan, insanları olduğu gibi, farklılıklarıyla kabul eden, gerçek demokratikleşmeyle sağlanabilir.

Türkiye’yi muasır medeniyet düzeyine taşıyacak Hukuk Reformundan amaç bireyin üstünlüğünü hedefleyen, evrensel hukuk anlayışıyla bütünleşmiş hukuk ve yargı reformuyla sağlamlaştırılmış demokrasidir.

Ekonomi

Türkiye’de ekonomi reformu kapsamında özelleştirme, bankacılık, iç borçlanma, TCMB bağımsızlığı, sosyal güvenlik sistemleri, vergi reformu gibi konular ele alınmak durumundadır.

Özelleştirmeye ilgili olarak Türkiye’ye özgü birşeyler söylemeden önce Bölgeden bir örnek vermek istiyorum:

Irak, Suriye, Mısır, Cezayir, Fas, Libya, Tunus, Lübnan, Ürdün, İran, Kuveyt, Suudi Arabistan, Oman, Birleşik Arap Emirlikleri, Sudan, İsrail ve Türkiye’den oluşan Bölge ülkeleri üzerinde yapılmış bir incelemeye bakarsak:

Bölgede hızlı gelişimi engelleyen önemli temel farklılıklardan biri toprak sahipliğinde uzun yıllar yasal açıdan özel mülkiyet anlayışının benimsenmemişidir.

Bölgede ekonomik gelişmeyi sağlamak amacıyla devletçilik anlayışının benimsenmesi, devletin ekonomik yaşama müdahalesi sonucu kurulan kamu iktisadi kuruluşları (KİT)ler, ekonomik yönden hatalı yatırımlar olmuştur. Bölgede hemen tüm ülkelerde görülen KİT’ler faaliyetleri sonucu kazanç sağlayamamış, zararları sürekli devlet bütçesinden karşılanmıştır. Batmalarını önlemek için devlet yardımı hiç eksik olmamıştır. Devletin ekonomideki ağırlığı ve KİT’lerin devamı dış borçların önemli ölçüde artmasına yol açmıştır. Sonuçta Mısır ve Türkiye bölgede dış borcu en büyük iki ülke olmuştur.

Bölgedeki devletler arasında yeni yapılanma arayışı başlamıştır. Buna *İnfitah* (ekonomik açılma) adı verilmektedir. Devletin ekonomi politikasında değişiklik yaparak, ekonomide devletçi politikalardan uzaklaşmak, özel sektöre önem vermek, dış pazarlara açılmak, serbest piyasa ekonomisine önem vermek, özelleştirmeye yönelmek, devletin ekonomik faaliyetlerinde karar mekanizmasında reform yapmak. Bölgede hemen tüm ülkelerin uygulamaya başladıkları *İnfitah* bir anlamda ülke ekonomisinin devletçilik anlayışından kurtarılacak yeniden yapılan- dırılması şeklinde anlaşılmalıdır.

Türkiye’de KİT’lerin özelleştirilmesi konusu bile yıllardır enine boyuna tartışılmakta birlikte toplumda bu konuda bir türlü fikir birliğine varılamadığı ortada.

Yaşlı bir dostum bu konuda diyor ki:

“Bu kuruluşları ıslah edebilme çabaları sizin sandığınız kadar yeni bir hikâye değildir... Biz 1935 yılında Zonguldak Kömür İşletmeleri-

nin “*Amanejman Planı*” üzerinde çalışmalara başladık. Ancak çalışmalar uzun sürdü. İkinci Dünya Savaşı çıkınca, Amanejman çalışmalarına ara verildi.”

“Sizin bugün KİT dediklerinize, eskiden İktisadi Devlet Teşekkülleri (İDT) denirdi. Demokrat Parti’nin kuruluşundan önce, Adnan Menderes bizleri, yani bütün İDT Genel Müdürlerini, Meclis’te topladı. Bunların daha verimli çalışabilmesi için alınması gerekli tedbirleri görüştük. Hep birlikte İDT’lerden devlet müdahalelerinin kaldırılmasını istedik. Bu şekilde karar alındı. Adnan Menderes de komisyon başkanı olarak imzaladı.”

Özelleştirmeye Dünyada ve Bölgedeki modaya uymak için kalkıştığı anlaşılan ancak bu konuda devletin içinde ve siyasilerde ciddi bir niyet olmadığından yıllardır geri planda tutulan özelleştirme çalışmalarına 1990–1998 yıllarında hız verilmiş gibi bir izlenim yaratıldıysa da bu dönemde Türkiye’de yapılması öngörülen özelleştirme çalışmaları yıllar itibarıyla yüzde 15–yüzde 30 oranlarında gerçekleştirilebilmiştir.

Sürekli enflasyon ortamında özel sektörün çabası büyük ölçüde sermayesini koruyabilmekle sınırlı kalmaktadır. Bu ortamda sermaye biriktirerek büyüebilmek ancak ikincil bir amaç olarak ve belirli kesimlere nasib olabilmektedir. Özel sektörün devletle zaman zaman uyum içinde olmasının temel nedeni de sermaye birikimindeki yetersizlik dolayısıyla devletin karşısında güçsüz kalmasından ileri gelmektedir.

Yeniden Bölgeyle ilgili açıklamalara dönersek; Ortadoğu ülkeleri topluca değerlendirildiğinde, Güney Amerika, Doğu Asya, Güney Asya ve Sahra Afrika’sına göre GSMH içinde askeri harcamaları en yüksek bölge olarak dikkat çekmektedir. Bölge tarihinin ortak özelliklerinden biri ordunun yönetiminde etkin olmasıdır. Ordunun yönetimdeki etkinliği ise güçlü ekonomik düzen kurmaya yönelik olmaktan çok, “devletin kollanması ve korunması” yönünde olmuştur.

Dışişlerinin beyanına göre “Avrupa’da GSMH’sine oranla en yüksek askeri harcamaları yapan ülke Türkiye’dir. Bu, Avrupa güvenliğine ciddi bir katkımız olduğunu gösterir. Bu nedenle Türkiye, Avrupa ile askeri uyum içindedir. “Türkiye,” bu nedenle “Avrupa’nın vazgeçilmez bir parçasıdır.”

Evrenselleşmenin yönü ekonomik girişimlerin önünü açarak bireysel zenginlik yaratmak, var olan bireysel zenginlikleri çoğaltmaktır. Bi-

reysel inanç, düşünce ve zenginliğin önünü açmaktır. Bireysel zenginliklerin yolu ekonomik liberalizmdir. Ekonomide devletçilik anlayışına son vermektir, özelleştirmenin yapılmasıyla, kamu bankalarının bölgesel niteliğe kavuşturularak özelleştirilmesiyle insanlarımızın kişisel girişim olanaklarının önü açılacaktır. Vergi oranlarının azaltılması, fakat herkese yaygınlaştırılmasıyla bir yandan toplumsal ekonomik yaşama hareket gelecek, diğer yandan bireysel sorumluluğun artmasıyla bireysel katılım ve vatandaşlık bilinci de hareketlenecektir. Çünkü çağdaş toplumlarda demokrasiyle verginin doğru orantıda geliştiğini biliyoruz. Modern devlet (veya muasır medeniyetlerin devleti), seçilmişlerin orduyu ve vergiyi kontrol edebildiği devlettir.

Bankacılık

Türkiye’de devletin kendisi bankacılık sisteminin büyük bir kısmına sahip olduğundan, bankacılık sistemi üzerinde sonuca etkili bir denetim kurulamamıştır. Diğer yandan devlet bütçe açıkları nedeniyle bankalar kanalıyla piyasalardan sürekli kaynak talebi içinde olduğundan banka sisteminin herhangi bir yara almasına karşı önemli bir duyarlılık göstermektedir.

Türkiye’de kamu bankaları siyasetçinin etkisinde ve denetimindedir. Bu sorun çözülmedikçe bankacılıkta reform hayaldir.

Türkiye’yi muasır medeniyet düzeyine taşıyacak ekonomik reformun amacı: Bireyin zenginliğini hedefleyen ekonomik programdır.

İdari Reform

Hızla büyüyen ülke ekonomisinde bireyin ve toplumun günlük yaşamını yakından ilgilendiren kararları merkezden alarak sağlıklı gelişmeyi sürdürmek mümkün değildir.

Çoğu kez yerel yönetimlerle ilgili kararları merkezden verenler, sonuçlara katlanmadıkları için, sosyal zararlar giderek büyüebilmektedir.

Serbest piyasa koşullarının yaygınlaşabilmesi, geniş katılımcılığı gerektirdiği gibi, demokrasinin de yaygınlaşmasını istemek anlamına gelmektedir. Serbest piyasa ile demokratik davranış biçimleri karşılıklı etkileşim içinde olabildikleri sürece yaşayabilir.

Yerel yönetimlerin etkinliğinin arttırılmadığı bir toplumda serbest piyasa ekonomisi uygulamalarıyla ilgili önemli ve sürekli gelişmeleri beklemek mümkün değildir.

İnsan unsurunun toplumların gelişmesi ve büyümesi için tek itici güç olacağı yeni çağda, yeni yönetim modellerine geçiş artık bir tercih değil bir zorunluluktur.

Yerel Yönetimler

Yerel yönetimler demokrasinin temelidir. Onların başarısızlığı demokrasiyi çökertir.

Yeni çağda merkezi devlet, otoritesinin bir bölümünü yerel yönetimlerle paylaşmak zorundadır. Bu paylaşımda demokrasinin ölçüsü toplumdaki en güçsüz ve mütevazı kişinin özgürlüklerinin ölçüsüyle belirlenir.

Merkezi devlet yönetiminin otorite etkinliğini azaltabilecek olan bu yeni yönetim modelleri, globalleşme sürecinin toplumlar üzerinde giderek ağırlaşan etkileri nedeniyle de zorunlu görülmektedir. Yerel yönetimlerin dışında, Avrupa Topluluğu gibi “devletler-üstü” yeni ve “sınır-ötesi” evrensel güçler de merkezi devlet otoritesinin kararlarını etkileyebilecek oluşumlardır.

Muasır medeniyet yolunda idari reformdan beklenen bireyin yönetime katılımını, yeni çağdaki evrenselleşme eğilimlerini de dikkate alarak yerel yönetimlere etkinlik kazandırmayı hedefleyen programların uygulamaya geçirilebilmesini sağlayacak düzenlemelerdir.

Siyasi

Çoğulculuğun gelişmesi siyasi tercihlerin de çoğalması sonucunu doğurmaktadır. Bu nedenle tek partinin ağırlık kazanabildiği yönetim modellerinden uzaklaşan toplum uzlaşmacı yönetim modelleri arayışına girmektedir.

Alvin Toeffler’a göre, yalnız partilerin koalisyonlarına takılıp kalmak da doğru değil: gelecekte devletlerle, dinlerin, şirketlerin, Sivil Toplum Kuruluşlarının koalisyonlarından söz edeceğiz. Çünkü dünyamızda iki önemli kutup çatışması yaşanıyor. Bir yanda bağımsızlık (independen-

ce) yandaşları, diğer yanda karşılıklı bağımlılık (interdependence) yanlıları. Gelişmiş toplumlar genelde ikinci safta yer alıyordular.

- Demokrasinin tanımını yapmaya çabalayan, nasıl çalışması gerektiğini anlatan askerlerle,
- İslamiyetin ayetleriyle Cumhuriyetin kurallarını karşılaştırarak dinde reform planlayan Cumhurbaşkanlığı makamının varolduğu bir toplumdayız.

Her ikisinin de ortak noktası demokrasiyle dinin ayrı birer alternatif olduğunu savunuyor olmalarıdır. Oysa çağın bazı önemli düşünürlerine göre:

- Demokrasi ve din birlikte gelişir, birlikte geriler. Demokrasilerin zarar gördüğü toplumlarda din de zayıflar. Dinin çelmelenmediği toplumlarda da demokrasi güçsüzleşir.
- Demokrasi dine ve Allah'a saygısını yitirdiği anda insanların değer yargılarına saygısını yitirmiş olur. İnsanların değer yargılarına saygısını yitiren rejim demokrasi olamaz.

Geride bırakmakta olduğumuz çağın ünlü devlet adamlarının başında sayılan Winston Churchill hakkında yazılan son kitaplardan birinde, ünlü devlet adamı Henry Kissinger bir değerlendirme yapmış.

Kissinger kitapla ilgili değerlendirmelerinde ilginç bir gözlemi dile getiriyor. “Çağdaş bir siyasi lider toplum içinde konuşmadan önce söyleyeceklerini bazı örnek gruplar, ihtisas kuruluşları nezdinde test etmelidir... daha da ötesinde, söyleyeceklerini örnek gruplardan elde edeceği düşüncelerle oluşturmalıdır.

Düşünce ifade özgürlüğünün iktidarlar üzerindeki en etkili kanalı Sivil Toplum Kuruluşları (STK) bünyesinde örgütlenmeden geçmektedir. Çünkü STK'lar hızlı reaksiyon gösterebilirler.

Reaksiyon demokrasilerde ikincil tepki değildir. Temel davranış biçimidir. İnsanlar reaksiyon gösterebildikleri sürece kendileri ve toplumları geliştirebilir.

Demokratik toplumlarda STK temel güçtür. STK örgütlü olup seçilmişler üzerinde ciddi baskılar geliştirerek yönetimi etkiler, yönlendirir.

rir. STK'nın bu etkilerinde başarılı olmaları, halkın bir anlamda STK aracılığıyla yönetime katılmasını daha da teşvik eder. STK'lar ile ciddi iletişim kurmak yönetenlerin tabandan etkilenmesi, seçilenlerin seçenler tarafından yönlendirilmesi anlamına da gelir. Demokrasilerde Sivil Toplum Kuruluşlarının varlığını savunuyorsak onlara sorumluluk vermek durumundayız.

Gerçek demokratik katılımın tabanını oluşturacak Sivil Toplum Kuruluşlarının görüşlerine başvurmak bir yana, milletvekillerinin düşüncelerine itibar etmekte ciddi duraksama gösterilen Türkiye'de bu ortamın süreklilik kazanması savunulamaz.

- Yasalar Sivil Toplum Kuruluşlarının, yani sizlerin, bizlerin yönetimi etkilemesine ve yönlendirmesine duyarlı hale getirilmediği sürece,
- Devleti yönetenler, halkı, Sivil Toplum Kuruluşlarını içlerine sindiremediği sürece, vatandaşla devlet arasındaki mesafeyi kısaltmak mümkün görülüyor.

Bu gerçeği dikkate almaksızın, herhangi bir alanda, herhangi bir zamanda, "Reform" adı altında yapılacak herhangi bir girişimin toplumun muasır medeniyetler düzeyine taşınması yolunda bir katkıda bulunacağına ihtimal vermiyorum.

terir. (a)'nın bire eşit olması, toplumun "kritik denge" konumunda olduğunu reform başlatılırken çok dikkatli olunması gerektiğini anlatır.

Yeniden yapılanmanın toplumda kabul görmesi durumunda, reaksiyonların ufak olacağını, kabul görmemesi halinde de bu yapılanmaya karşı büyük çapta reaksiyon doğacağını söylemek mümkündür.

Burada önemli olan yeniden yapılanma için gerekli olan F kuvvetini yani yeniden yapılanma için yapılacak çalışmanın miktarını tespit edebilmektir. Bunu tespit edebiliyorsanız, çeşitli parametrelerin bir fonksiyonu olan (a)'yı tespit edersiniz böylece, toplumdaki hem karşı koymayı, hem de kabullenme oranını hesap etmek mümkün olur.

Reformlar, toplum tarafından başlatılabileceği gibi, yönetimi elinde bulunduranlar tarafından da yapılabilir. Bazı hallerde toplum değişime açık ise, reformların yönetim ile beraber yapıldığı da görülmüştür.

Reformlar tepeden geldiğinde halk tarafından benimsenmeyebilir. Halkın benimsediği reformlar da onları ortaya koyan idarelerin ömrü kadar olur. Geçmişte totaliter veya, otoriter rejimler halka rağmen bazı reformlar yapmışlar ama bunlar uzun ömürlü olmamıştır.

Bir reformun başarılı olup olmadığı, genelde o reformun toplumda gördüğü kabulden anlaşılır. Geniş kesimler yapılan reformu yeni bir hayat biçimi olarak kabul ediyorsa, o reform başarılı olmuştur. Başarının somut bir ölçümünü, sayısal bir değerini koyabilmek oldukça zordur. Ölçme belirli bir referansa göre diğerini ifade etmek demektir. Başarıyı hangi referansa göre değerlendireceğiz. Sosyal alanda yapılan reformlar olsa olsa çağdaş olup olmadıklarına, geniş halk kitlelerince kabul edilip edilmediğine bakılarak; çok başarılı, başarılı, başarısız, çok başarısız diye bir yargıya varmak mümkündür.

Ekonomik sahada, bilhassa reel sektörlerdeki yeniden yapılanmayı reformların değerlendirilmesini sayısal olarak yapmak mümkündür.

Toplumun kendini yönetme biçiminde yaptığı reformların başarısı da yapılan reformun çağdaşlığına, değişime açık olup olmadığına bakılarak izafi bir şekilde ölçülebilir.

Türk toplumu genelde yeniliklere açıktır. Yeniliklere uyum sağlama zorluk çekmez. Yenilenmeyi sürekli talep eden bir toplum karakterimiz var. Önemli olan yapılmak istenen reformun kendisinin anlayabileceği bir lisanda ve zamanda anlatılmasıdır.

Toplumlar yeniden yapılanmada en çok inanç alanında zorlanırlar. İnançlar konusunda yeniden yapılanma fevkalade zor olmaktadır.

Hıristiyanlıkta Protestan, İslamiyette Şiilik çok büyük zorluklarla ortaya konmuş ve bir kısım inananlar tarafından benimsenebilmiştir.

Osmanlı döneminde, Osmanlının kaideler koyduğu dönemlerde reforma ihtiyaç duyulmamış. Batı *Rönesansı* İstanbul'un fethi ile beraber, Bizans'tan kaçan düşünür ve sanatçılarla başlatmıştı. Batı reformlarını yaptıktan sonra bunların Osmanlı topraklarına ihracı veya yansıması başlamış ve toplumda bir değişim ihtiyacı doğmuştur. Sarayda, devlet idaresinde yeniden yapılanmalara gidilmiştir. Tanzimat fermanı, Türk toplumu ile Batılılar arasındaki sosyoekonomik farklılığı gidermek için yayınlanmıştır. Tanzimat fermanı, toplumun büyük kesimi tarafından benimsenmişti. Bu yeniden yapılanmaya karşı olan tepkiler çok küçük ve güdük kalmıştır.

19. yüzyıl sonlarına doğru toplumumuz için hukuk reformu Latin alfabesini kabullenme ve Laik bir idare tarzı önemli biçimde tartışılmış ve yaygın bir kabul ortamı oluşmuştur. Laik idare adı konulmadan yavaş yavaş hayata geçirilmiştir.

Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılmaya yüz tutması üzerine Anadolu'da bir Cumhuriyet idaresinin kurulması yönetim biçimi bakımından başlı başına bir reformdu. Toplum bu reforma çok çabuk uyum göstermiştir. Reformlardan sonra eski yönetime özlem duyanların sayısının oldukça az olduğu gözlenmiştir. Dönemin özel şartlarında kurulan Cumhuriyet tek partili ve otoriter bir yönetim olmasına rağmen toplum bir müddet buna karşı tepkisiz kalmıştır.

Cumhuriyetin kurulmasından sonra yapılan tabandan gelmeyen bazı reformlar toplum tarafından uzunca bir süre kabul görmemiştir. Harf devrimi çok çabuk benimsenirken şapka (kılık kıyafet) devrimi, zümre ve sınıf ayrımı anlamına gelen bey, beyefendi, hanım, hanımefendi, paşa, paşazade gibi unvanlar kanunla yasaklanmalarına rağmen günümüze kadar kullanılagelmişlerdir.

Adalet sistemimizin, Medeni Kanun'u İsviçre'den, Ticaret Kanunu'nu Almanya'dan, Ceza Kanunu'nu İtalya'dan alması toplum beklentileri doğrultusunda olmalı ki, buna tepkiler çok düşük bir seviyede kalmıştır. Bir takım çevrelerin Medeni Kanun'un bazı maddelerini hâlâ kabullenmemiş olması, toplumumuz için bir zaaf olarak değerlendirilmemelidir.

Eğitim sektöründe yapılan yeniden yapılanma toplumun çok büyük bir kesimi tarafından kabul görmüştü, Cumhuriyetin kuruluşu sırasında okuma yazma oranı yüzde bir iken, bugün yüzde 90'a çıkmıştır. Bu oranın beklenenden düşük olması genelde fukaralıktandır.

Diyanetin ve ordunun yeniden yapılanması da toplumda kabul gören reformlardır. Osmanlı İmparatorluğu'nda devlet işlerinde aranan şeyhülislam onayı Cumhuriyet'in kuruluşuyla kaldırılmıştır. 1927'de Anayasa'da yapılan bir düzenlemeyle de Laiklik değişmez bir kural olarak benimsenmiştir.

Tek parti iktidarının toplum baskıları ile çok partili bir idare tarzına (serbest fırka çıkışı) dönüşmesi, 1946 yılına kadar ertelenmiştir. Toplumdaki bu değişim isteği 1950 seçimlerinde CHP'nin hiç hak etmediği bir ölçüde mağlubiyetine yol açmıştır. CHP'nin 1946 yılında halkın beklentisinin aksine açık oy, gizli tasnif seçim sistemini tercih etmesi kendisine sonraki elli yıl içinde tek başına iktidarı imkânsızlaştırmıştır.

1929 yılında ABD'nin yaşadığı büyük ekonomik krizden Türkiye de olumsuz etkilenmiş ve o güne kadar liberal ekonomik politikayı takip eden hükümet devletçi bir politikaya dönmüş ve dönüş toplum tarafından yadırganmamıştı. Toplum güdülen ekonomik politikadan çok günlük maddi sıkıntıların aşılmasını daha önemli bulduğundan bu değişikliğe bir tepki göstermemiştir.

Demokratik Parti'nin, ekonomide ve sosyal hayatta daha çok özgürlük vaadi onu büyük bir çoğunlukla iktidara getirmiştir. Ekonomide devletçi yapıyı terk edip, piyasa ekonomisi (Liberal anlayış) uygulamaya başlaması birçok kesimi rahatlatmış, ancak rezervlerinin çok kıt olması sistemin yerleşmesini önlemiştir. Nüfusun çoğunluğunun (yüzde 80) köylü olması nedeniyle, *köylü milletin efendisidir*, efendi olduğuna göre de yönetimde olmalıdır prensibi yaygın kabul görmüştür.

1960 yılında siyasi istikrarsızlığın büyümesi, ödemeler dengesinin çok bozulması sonucu askeri darbe olmuş ve 1961 Anayasası ile devletçi bir ekonomik sistem kabul edilmiştir. Ancak toplum sisteme uyum sağlayamamıştır. Türk parasının kıymetini koruma kanununun ağır biçimde uygulanması, iş kesiminin hemen tümünü kaçakçı durumuna sokmuştur.

Cumhuriyetimizin asker kişilerce kurulması (M. Kemal, İ. İnönü, R. Bele, K. Karabekir, R. Orbay, K. Dirik) orduda Cumhuriyetin ha-

misî, sahibi ve sorumlusu olma anlayışının doğmasına yol açmıştır. Bu anlayış ordu içinde, siyasal çalkantıların arttığı dönemlerde iktidara el koyma hakkının doğduğu kanaatini yaygınlaştırmıştır. Ordunun bu yapılanmasını ve “durumdan görev çıkarma” anlayışının değişerek şekil ve içerik olarak NATO ülkeleri standardına erişmemiz kaçınılmazdır.

1960–1980 yılları arasında ekonomide bize özgü *harma ekonomi* modeli uygulanması “ne deve ne kuş misali” bizi kalkınmakta olan ülkelerin sonuncu sırasına itmiştir. Türkiye 1950–1960 yılları arasında liberal ekonomi anlayışıyla sosyo ekonomik olarak hamle yapmıştır.

1960* yılında fert başına düşen milli gelirimiz 380\$ iken Portekiz’de 290\$, İspanya’da 385\$, Yunanistan’da 421\$, Japonya’da 458\$, Malezya’da 278\$, Kore’de 153\$ idi. 1959 yılında ülkemiz insan refahı düzeyi bakımından saydığım bütün ülkelerden önde idi. 1980 yılına gelindiğinde durum tam tersine dönmüştür. Yirmi yılda yukarıda sayılan bu ülkeler bizim önümüze öyle geçmişlerdir ki hâlâ onları yakalamaya uğraşmaktayız.

Türk toplumu yetmişli yılların sonunda içine düşürülmüş bulunan zor durumlardan kurtulmak için *ekonomide reforma* hazır bir durumda idi. 1980 yılı başında başlatılan ekonomide yeniden yapılanma hemen herkesçe kabul görmüş ve toplum, karaborsada, tahsis, kota, kuyrukta bekleme rantların ortadan kaldırılması ile rahatlamıştı. Bu yeniden yapılanış, toplum tarafından kabullenildiğinden, siyasal yelpazedeki önemli partiler de bu anlayışa gelmişlerdir. Bugün 1980 öncesine dönüşü isteyen çok küçük bir zümre vardır.

Yarıştı geri kalmamızın önemli unsuru *ekonomideki yeniden yapılanmanın* tamamlanamamış olmasıdır. 1980 yılında başlayan yeniden yapılanma 1987 yılına kadar hızla gelişmiş, bilahare hız kesmiştir. Hız kesmenin nedeni belki de toplumun bazı kesimlerinin ekonomik değişime hazır olmayışdır. 1982 Anayasası’nın liberal bir görüşle hazırlanmamış olması, ekonomi sahasında yeniden yapılanmayı zorlaştırmıştır. Anayasa Mahkemesi’nin, Anayasamıza yeni bir yorum getiremeyişî, ekonomide yapılanmayı engelleyen önemli bir unsur olmuştur.

* 1960 yılında ağır bir devalüasyon nedeniyle düşen fert başına milli gelirimiz; Yunanistan, Japonya ve İspanya’dan düşük, Portekiz, Malezya ve Kore’den daha yüksek görünmektedir.

Özelleştirmenin çok yavaş ilerlemesinde devlet memuru veya işçisinin işini kaybetme endişesi ile ortaya koyduğu tepki de önemli bir et-kendir.

Bugün kadın için giyim ve kuşamda bir reform yukarıdan aşağıya kabul ettirilmek istenmektedir. Buna toplumun bazı kesimleri hazır değildir. Kadının dilediği gibi giyinmesi, Cumhuriyet döneminde ka-bullenilirdi. Cumhuriyeti kuranlar kadının giyim tarzı ile uğraşmamış-lar, onu tabii seyrine bırakmışlardır.

Cumhuriyetin kuruluşunda fert başına düşen milli gelirin yüzde 43'ünün tarım kaynaklı olduğu, 1998 yılında ise tarım faktörünün yüzde 17'ye gerilediği toplumun yüzde 80'i ziraatle uğraşırken bugün yüzde 38'inin tarımdan geçindiği düşünülürse, ekonomik yapıdaki ye-niden yapılanmanın bir mesafe almış olduğu söylenebilir. Bir başka de-yimle bugün toplumumuz tarımsal olmaktan çıkıp endüstriyel bir top-luma dönüşüyor diyebiliriz.

Toplumumuzun yeniden yapılanmaya, reformlara açık olduğunu ifade etmiştim. İçinde bulunduğumuz zaman diliminde beklentiler yar-gıda, genel idarede, ekonomide (ticaret ve sanayide) ve siyasette vakit kaybetmeden yeniden yapılanmanın gerçekleştirilmesi yönündedir.

Yargı sisteminin yeniden yapılandırılması ile insanımızın adalete olan saygı ve bağlılığı arttırılabilir. Bugün adliye koridorlarında taraf kavg-a-ları, mafya ve çetelerin türemesi yargının zaafiyetini çok açık biçimde ortaya koymaktadır.

Adalet dağıtımında yargı sürecinin uzaması, tarafların “cüzdan ile vicdan arasında sıkışmış” yargıca ulaşmasına verilen bir ilave fırsattır. Geciken adalet dağıtımının kendisi adaletsizliktir.

Bugün yargı çok zayıf bir oto kontrole sahip olup, hakim ve sav-cının keyfi davranışlarına açıktır. Örneğin bir savcı 470 kişiyi bir hafta gözaltında tuttukten sonra ancak bir tanesini yargı önüne çıkarıyor onu da hakim serbest bırakıyor.

Yine bir savcı 300 polis kullanarak on sekiz iş adamını gözaltına alı-yor, yedi gün sonra bunlardan on ikisini hakime çıkaracak bir suç un-suru bulamıyor, hakim önüne çıkarılan altı kişi ise beraat ediyor.

Bu iki olayda savcı/yargıç bağımsızlığı adı altında estirilen teröre bu toplum ne kadar katlanacaktır. Yüksek sesle konuşulan bu tür bü-yük keyfiliklerin ortadan kalkması için *yargıda reform* gerekmektedir. Toplum buna hazırdır.

İdarede yeniden yapılanma toplum tarafından yadırganmayacaktır. Devlet küçültülürken insan ön plana çıkarılmaktadır.

1980 yılına kadar devlet; bakkallık, kasaplık, sütçülük gibi tarih kadar eski meslekleri icra ederdi. Bunlardan kurtulduğu gibi bankacılık sektöründen, talih oyunlarından, içki/sigara üretiminden de zaman kaybetmeden çekilmelidir.

Devlet elindeki bankalar siyasetin ve icranın kirlenmesine yol açmaktadır.

Devlet kumar ve talih oyunlarını içki, sigara üretimini özelleştirip bunlar üzerinde denetim hakkını kullanarak vatandaşına zararlı bir mal ve hizmet üretiminden uzaklaşmalıdır.

Siyaset alanında da bir *reform* gereklidir. İnsanın öne çıktığı asrımızda, seçen, seçileni yani kendi vekilini yakından tanımalıdır. Bunun için dar bölge sistemi, iki turlu bir seçim, katı kurallardan arındırılmış bir siyasi partiler kanunu, Meclisin saygınlığını arttırır. Mahalli idareler yeniden yapılandırılarak sağlık, eğitim, altyapı hizmetlerinin kendileri tarafından yapılması sağlanmalıdır.

Reform Düşüncesi İle Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemi Reformları Üzerine Çözümlemeler

İlhan TEKELİ

I. Giriş

19. yüzyılın başlarından günümüze kadar geçen iki yüzyıllık süre içinde gerek Osmanlı İmparatorluğu gerek Türkiye Cumhuriyeti pek çok reform deneyi geçirmiştir. Reform önerileri ve reformlara duyulan tepkiler bu dönemde sürekli olarak gündemde kalmıştır. Toplumumuzda reformlara tepki duyanlar bulunmasına karşın, özellikle son yüzyıl içinde reform kavramına olumlu bir değer yüklenmektedir.

Reforma olumlu bir değer yüklenmesi, reformun sosyal bir değişme kategorisi olarak görülmesi, hatta onun da ötesinde sosyal değişmeyi hızlandırıcı bir araç olarak değerlendirilmesiyle yakından ilişkilidir. Günümüzde gelişmenin ve değişimin istenilir bir şey olması çok normaldir. Bu tarih içindeki her dönem için geçerli bir durum değildi. Toplumsal değişimin istenilir bir şey olarak görülmeye başlaması ancak Aydınlanma sonrası olmuştur. Daha önce istenilen, toplumsal düzenin korunmasıdır. Değişme ancak bozulma olarak yorumlanmaktadır, istenmeyen bir şeydir. Aydınlanma öncesinde toplumsal değişimin istenmeyen bir şey olarak görülmesinin iki nedeni olduğu söylenebilir. Bunlardan birincisi bu dönemde toplumsal düzenlerin ilahi olarak temellendirilmesidir. İlahi olan ise mükemmel ve mutlak olandır, değişmez. İkincisi ise yaşanan toplumsal değişimin sanayi devrimi sonrasındaki gibi henüz hızlanmamış olması ve değişimin kaçınılmazlığının kavranamayışıdır.

Nitekim Osmanlı İmparatorluğu'nun 16. yüzyıldaki klasik dönemi sonrasında sorunlarla karşılaşmaya başladığı dönemde durum değer-

lendirmesi yapmak için hazırlanan risaleler büyük ölçüde sorunların kaynağını düzenin bozulmasında görüyor ve çözümü geriye dönük restorasyonda buluyordu. Batı dünyasında da devrimci değişimlerden olumlu olarak söz edilmeye ancak 17. yüzyılda başlanmıştır. Bu düşünceyi savunanların ilklerinden biri İngiliz düşündürü John Milton olmuştur. John Locke başkaldırı hakkından söz etmiştir. Kant için devrim toplumu daha yüksek bir ahlaksal temele kavuşturacak doğal bir gelişmedir. Amerikan ve Fransız devrimleri bu düşünceye pratikten gelen destekler sağlamıştır. Sanayi devrimi sonrasında ise Marx ve Engels'in çalışmaları bu düşünceyi merkezi bir konuma taşımıştır.

Aslında reform sözcüğünün önemli bir toplumsal değişme karşılığında kullanılması Aydınlanma öncesine gitmektedir. 16. yüzyılda Hristiyanlığın batı kilisesinde ortaya çıkan, Protestanlığın doğmasını sağlayan, Martin Luther ve Jean Calvin'in önderliğindeki hareketin sağladığı gelişmeler için kullanılmıştır. Aydınlanma sonrasında ise kapitalist merkez dışındaki ülkelerde 19. yüzyılın ortalarında bir çok ülkede ise modernite projelerinin uygulanmasının ilk adımı olarak adlandırılabilen reform düşüncesine dayanan siyasal hareketler ortaya çıkmıştır. Kanada'da 1837 öncesinde önem kazanan Reform Partisi (Hareketi), Japonya'da 1841-1844 arasındaki Tempo Reformları, Osmanlılarda 1839-1876 arasındaki Tanzimat dönemi, Meksika'da 1854-1876 arasındaki La Reforma dönemi örneklerinde olduğu gibi. 19. yüzyılın ikinci yarısında modernite projesi içinden çıkan bir sosyalist proje gelişmeye başladıktan sonra, 19. yüzyılın sonuna doğru sosyalizme geçiş konusunda devrimci yola bir seçenek olarak, reformist yol ileri sürülmüştür. Bu yolu sosyal demokrat partiler benimsemiştir. Günümüzde ise reform genellikle daha sınırlı anlamda kurumsal yeniden düzenlemeleri anlatmak için kullanılmaktadır.

Bu yazıda, reform kavramına böyle bir bağlam içinde yaklaşıldığından, önce diğer sosyal değişme kategorileri içinde reform kavramına açıklık getirilmeye çalışılacak, bir toplumda reform gereksinmesinin nasıl ortaya çıktığı, başarı ölçütlerinin neler olabileceği ve hangi koşullarda gerçekleştirilirse başarılı olunacağı üzerinde durularak bir kuramsal çerçeve oluşturulmaya çalışılacaktır. Daha sonra da bu kuramsal çerçeveden yararlanılarak Osmanlı ve Cumhuriyet dönemleri reformları üzerinde bazı yorumlar geliştirilmeye çalışılacaktır.

II. Bir Sosyal Değişme Kategorisi Olarak Reform Üzerine Bir Kurumsal Çözümleme

Sosyal Değişme Kavram Alanındaki Konumlar:

Reform kavramının sosyal değişme kategorileri içindeki yerini saptayabilmek için Saussure'gil bir anlam alanı çözümlemesi yapmak gerekir. Saussure'e göre bir anlam alanında yer alan kavramların bir ortak, bir de farklı oldukları yön vardır. Bir kavramın böyle bir alandaki konumuna açıklık kazandırmak için bu alandaki diğer kavramlarla ortak olan ve ayrılan yönlerini açıkça ortaya koymak gerekir. Bu yazının amaçları bakımından üç değişme kavramı devrim, reform ve evrim üzerinde durmak yeterli olacaktır. Her üç kavramdaki ortak yön değişmedir. Ama bu üç kavram birbirinden ön gördükleri değişme biçimi bakımından ayrılmaktadır.

Devrim kavramı kullanıldığında köklü önlemlerle, kısa bir sürede yaratılan, çok önemli değişmeler, bir anlamda bir alt üst oluş ya da dönüşüm kastedilmektedir.

Reform düzeltmek ve daha iyi duruma getirmek amacıyla yapılan değişikliktir. Devrim gibi bir alt üst oluşu değil, varolanın temel özelliklerini koruyarak yapılan sınırlı bir değişmeyi ifade etmek için kullanılır.

Evrin kavramı raslantısal, küçük, küçük değişmelerin, belli bir süreç içinde, birikerek yarattığı nitelik değişikliğiyle, basit biçimlerden karmaşık biçimlere geçişi anlatmak için kullanılır.

Bu üç değişme kavramı toplumsal değişmeye uygulanmaya başladığında toplumun farklı öğelerindeki değişmeleri açıklamakta kendi aralarında bir işbölümü doğurmakta ve değişmenin aktörünün niteliğini belirlemektedir. Eğer toplumda siyasal iktidarın yapısında köklü değişikliklerin meydana gelmesi ve bunun paralelinde köklü ekonomik ve toplumsal değişikliklerin gerçekleşmesi söz konusuysa bu değişmeyi anlatmak için *devrim* kavramı kullanılacaktır. Bu değişmenin öznesi ya da temel aktörü de toplumsal hareketler içinde bilinçlenmiş toplumsal sınıflar olmaktadır.

Eğer sözkonusu değişme toplumun kurumları (institutions) üzerindeyse bunu *reform* sözcüğüyle anlatıyoruz. Sosyolojik bir bakış açısıyla toplum kurumlar çerçevesi içinde kavranabilir. Normal koşullar

altında bir toplumun kararlı yapısının sürdürülmesini sağlayan gerekli işlevlerin yerine getirilmesini sağlayan kurumsal düzenlemelerdir. Bu kurumsal düzenlemeler, toplumdaki değişik aktörlerin rollerini ve onların performanslarıyla ödülleri-cezaları arasındaki dengeyi belirler. Bu durumda reformdan anlaşılan değişme belli alanlarda toplumdaki değişik aktörlerin ilişki kalıplarındaki yenilenme ve yeni ilişkilere kaynaklık edecek yeni aktörlerin tanımlanması olabilir.

Kurumlar üstünden giderek yaptığımız bu tanımlama bizi reform konusunda tamamen yanlış bir anlayışa götürebilir. Eğer reformdan bir toplumdaki kurumların tümünün yeniden düzenlenmesi anlaşılıyorsa o zaman bir devrimin yapacağı tür bir değişme söz konusu olur. Bu nedenle reformun kurumlar üstünden tanımlanma biçimine ilişkin bazı ek açıklamalarda bulunmak gerekir. Reformcu düşüncenin Aydınlanma sonrasında Avrupa'da gelişimine öncülük etmiş olan Saint Simon ve Auguste Comte'un pozitivizmi var olan düzen içinde bir değişme arıyorlardı. Reformcu düşünce bu kurumsal yeniden düzenlemeye iki bakımdan sınır getirmiş olmaktadır. Bunlardan biri mevcut iktidar yapısını koruyan bir yeniden düzenleme olmasıdır. İkincisi ise kurumsal düzenlemenin ancak gerekli alanları kapsaması, kısmî olmasıdır.

Reformun öznesi siyasal iktidarı meşru olarak elinde tutan güçtür. Eğer bu reform önerileri iktidarda olmayan kesimlerden geliyorsa, onlar ya meşru yoldan iktidara gelmeyi beklemektedirler ya da meşru iktidarı elinde tutanları etkilemeyi ummaktadırlar.

Eğer toplumsal değişimin incelenmek istenilen ögesi kültürse, onun değişmesini çözümlemekte kullanılabilecek en uygun kavram *evrim* olmaktadır. Bir toplumun kültürü genel olarak kabul edilen ideolojiler, vaziyet alışlar, değerler, alışkanlıklar ve teknik bilgileri içerir. Bunlar toplumun bireyleri tarafından paylaşılır, ortak olarak öğrenilirler ama bireyden bağımsız olarak varlığını ve gelişmesini sürdürürler. Kısa süreler için kararlılığını sürdürür değişmesi o toplumun çevresine uyum yaparken ortaya çıkan yeni biçimlerin, toplumda var olan deneyim kanalları içinde seçilenlerin birikimesiyle ortaya çıkarlar. Bu da toplumun geçirdiği *kültürel evrim* olur.

Toplumsal değişimin belli yönlerini anlatmak için kullanılan devrim, reform ve evrim kavramlarının sırasıyla iktidarın niteliğinin değişmesi, kurumsal yapının yeniden düzenlenmesi ve kültürel değişmeye

uygun düştüğünü söylemek genel olarak doğrudur. Ama devrim, reform ve evrim kavramlarının çok farklı değişimler için kullanılması söz konusu olabilmektedir. Örneğin Mao döneminin sonlarına doğru Çin’de bir kültür devrimi yapılmak istenmiştir. Nüfusun çoğunluğunu köylülerin oluşturduğu Çin’de devrim gerçekleşip iktidar el değiştirdikten, kurumsal yapı köklü bir biçimde değiştirildikten sonra devrimi gerçekleştirenlerden bir grup elde edilen sonuçları yeterli görmeyince, bunun nedenini kültürün evrimci değişmesinin yetersizliğine bağlayarak, iradi bir *kültür devrimi* başlatmışlardır. Eğer bir toplumda yaşanan gelişme ve farklılaşma sürecine paralel olarak kurumsal yenileme tedrici olarak gerçekleşiyorsa evrimsel bir sosyal (kurumsal) değişmeden söz edilebilir.

Bu üç toplumsal değişme kavramı birbiriyle ilişkilendirilerek yeni gelişme stratejileri tanımlamakta yaratıcı bir biçimde kullanılabilir. Sürekli devrimden söz edilebildiği gibi, devrimlerin amacının evrimci bir değişmeyi başlatmak olduğu da söylenebilmekte ve bunların her biri sosyal değişme stratejileri olarak önerilebilmektedir.

Reform Kavramının Açılımı Üzerine

Her toplumda siyaset dünyası için reform kavramının her zaman bir çekiciliği olmuştur denilebilir. Bunda reformun iradi (volitional) bir düzenleme olduğu konusundaki *görüntü* etkili olmaktadır. Bu görüntü reforma araçsallık kazandırmakta, siyasetçiler programlarını gerçekleştirmekte kolayca bu yola başvurabileceklerini söyleyebilmektedirler. Bu da onların güçlü oldukları, iktidarı kullanabildikleri kanılarını pekiştirmektedir. Reform siyasetçiler için olduğu kadar teknisyenler için de çekicidir. Onlarda yenilikçi (innovative) çözümlerin ya da düşüncelerin siyasetçiler ikna edilirse kolayca uygulanabileceği kanısını uyandırmaktadır. Dolayısıyla her iki grupta da çok revaçtadır.

Reformcu yaklaşımın bu özelliği kendi tarihsel gelişmesiyle yakından ilişkilidir. 19. yüzyılın başlarında bu düşünce yaklaşımının başlatıcısı olan Saint Simon ve onu izleyerek pozitivizmi kuran Auguste Comte mühendislerle iç içeydiler. Doğa bilimlerindeki gelişmelerin nasıl mühendislik başarılarını sağladığını görüyorlardı. Sosyal bilimlerdeki gelişmenin de toplumların ilerlemesinde, insanlığın mutluluğa ulaştı-

rilmasında aynı biçimde kullanılabileceğine inanıyorlardı. Başka bir deyişle *sosyal mühendislik* yaklaşımına öncülük ediyorlardı. Reform temelde bir sosyal mühendislik uygulaması oluyordu. Bu uygulama pozitivistik bir sosyal bilim anlayışına dayalı olduğu için, evrensel olarak geçerliliği olacaktı. Böyle olunca da yani bu türde evrensel geçerliliği bilgiye dayanınca da bu bilgiye sahip olan bir güç kazanıyor, reformcu yaklaşımlara elitist bir konunu kazandırıyor.

Bir Toplumda Reform Talebi Nasıl Doğuyor?

Bu yazıda reform kavramının sosyal değişme kavram alanındaki yerini belirlerken yapılan çözümlemeler onun mutlaka elitist bir yaklaşım olmasını gerektirmeyebilir. Ama onun kendi tarihinden gelen, burada üzerinde durduğumuz nitelikleri ona elitist ve içinde bulunduğu bağlama çok bağlı olmayan bir nitelik kazandırmıştır. Bu özelliklerin sosyal bilime pozitivist olarak yaklaşılmasının sonucunda ortaya çıktığı söylenebilir. Reform kavramının iradi ve bağlam bağımsız görüntüsünü ortadan kaldırmak için iki soru sormak kafidir. Bunlardan birincisi bir toplumda reform talebinin hangi durumlarda ortaya çıktığı ve ciddiye alındığı sorusudur. İkincisi ise bir reform uygulamasının hangi koşullarda başarılı olduğudur.

Bir toplumda reform önerisi tamamen boşlukta ortaya çıkamaz. Bir reform önerisi toplumda duyulmaya başlayan bir gereksinmeye ya da gözlenmekte olan bir soruna yanıt olarak ortaya çıkar. Her reform önerisinin varlık nedenini böyle gerekçelendirmeye başladığımızda ise onu iradi olarak görmekten uzaklaşarak yapısal bir bakış açısıyla görmeye başlarız. O zaman da sosyal sistemlerin işleyişine ilişkin kuramsal çerçevemize göre farklı farklı gerekçeler üretebiliriz.

Eğer bir toplumu, parça bütün (wholes and parts) ilişkilerine dayanan bir sistem teorisi yaklaşımı içinde kavırıyorsak bir sistemin yeni parçalar eklenerek büyüme süreci içinde belli bir büyüklüğe ulaşınca bütünlüğünü koruyamayacağını, bütünlüğünü koruması için sistemin parçalarından birinin farklılaşarak bu bütünlüğü sağlayan işlevler edinmesi gerektiğini görürüz. Bu farklılaşmış ögenin kendisinin ortaya çıkışı ve diğer parçalarla kuracağı ilişki bir reform konusu olarak gündeme gelir.

Eğer topluma fonksiyonalist bir sistem kuramı içinde yaklaşıyorsak, toplumun belli işlevlerini gören öğelerinin dış ilişkileri ya da teknolojik değişme vb. nedenlerle bir değişme geçirdiğini ve sistemin iç uyumu bozularak, sistem içi gerilimler doğduğunu, bunun kaldırılması için kurumsal düzenlemeler yapılması gerektiğini görmeye başlarız.

Eğer bir toplumsal sistemi uyumlu bir bütün olarak değil, iç çelişkileri olan bir bütün olarak kavramsallaştırırsak, toplumun gelişme süreci içinde açık hale gelen bu çelişkilerin çözümlenmesi ve sistemin ilişkilerinin yeni bir düzeyde kurulması için kurumsal yeniden düzenlemelere gerek olduğunu ileri süreriz.

Bu verdiğimiz örnekler genellikle bir toplumun iç tarihinden ya da dinamiklerinden kaynaklanan reform gerekçelerine ilişkindir. Oysa hiçbir toplum tek başına izole değildir. Kendi dışındaki toplumlarla etkileşim içindedir. Bu dış toplumsal sistemlerdeki değişmeler o toplumun dış ilişkilerinin niteliğini tamamen değiştirebilir. Bu yeni dış ilişkiler içinde, sistem kendisini yeniden üretemez hale gelince, yeni kurumsal düzenlemeler yaparak yeni koşullara uyum sağlamak durumunda kalır.

Eğer bir toplum oluşmakta olan bu yeni kurumsal düzenleme taleplerini değerlendiremez ve uyum göstermekte gecikirse, bu taleplerin birikmesi sonucunda, daha radikal düzenlemelere gitmek zorunda kalır. Ortaya çıkan bu yeni uyum taleplerini toplumların her zaman kolayca doğru olarak değerlendirebileceklerini sanmamak gerekir. Özellikle toplumların sosyal değişmeyi normal bir olgu olarak görmedikleri dönemlerde, bu tür ortaya çıkan yeniden düzenleme talepleri kolayca varolan düzenin yozlaşması olarak yorumlanabilmekte ve bir geriye dönük restorasyon arayışlarına girilmektedir. Bu tür arayışlar da uyumu geciktirdiği için, daha sonra, daha köklü değişmelerin yapılmasını gerektirmektedir.

Toplumsal sistemin iç ve dış dinamiklerinden doğan kurumsal yeniden düzenleme taleplerini ortaya koymak için ele aldığımız bu toplumsal sistem modellerinin her birinde sosyal yapıların zaman içinde belli aralıklarla değiştiği varsayılmaktadır. İki değişme arasında ise yapının kararlı olduğu kabul edilmektedir. Bu kararlı dönemde bireyler ya da toplumdaki aktörler bu toplumsal yapı tarafından biçimlendirilmekte ve onun sınırlamalarına göre hareket etmektedirler, bir bireyin

eyleminin yapı üzerinde etkili olması söz konusu değildir. Toplumsal yapı ve birey ilişkisinin bu tür olarak kavramlaştırılması toplumsal değişimin belli bir hızda olduğu dönemler için yeterli olmuştur. Ama toplumsal değişim daha hızlandığında bu tür bir kavramsallaştırma yetersiz kalmıştır. 1970'li yıllardan beri kurumsal yeniden düzenlemelerin sürekliliğini esas alan kuramsal çerçevelere gereksinme duyulmuştur. Giddens'ın yapılanma (structuration) kuramı böyle bir gereksinmeye yanıt olarak görülebilir. Bu kuramda toplumdaki öznenin eyleminin yapı üzerinde sürekli bir etkisi olduğu kabul edilmektedir. Bunların birikmesi kurumsal yapıları derutinize etmekte ve değiştirmektedir. Böyle bir sistemde kurumsal yapıların düzenlenmesini bir reform kavramı çerçevesinde görmekten çok, evrim kavramı çerçevesinde değerlendirmek daha doğru olur.

Reformların Başarısı Nasıl Değerlendirilebilir?

Bir tarih anlatısı içinde, reformların yapıldığı saptamasını yapmak ve bunların zaman içinde sıralanmasına dayanan betimlemesini vermek görece olarak kolaydır. Ama bir toplumsal çözümlemeye girerek bu reformların başarısı üzerinde bazı yargılar geliştirilmek isteniliyorsa çok zor bir alana girilmiş olur. Bu nedenle bir reformun başarısından ne anlaşılması gerektiği üzerinde ayrıntılı olarak durmakta yarar vardır.

Reform bir kurumsal düzenleme olduğu için, ilk başarı ölçütü bu düzey için geliştirilmelidir. Bir kurum toplumdaki bireylerin ilişkilerini düzenlemek için tasarlanmış olduğundan başarısının ilk koşulu toplumdaki bireylerin buna uygun davranmayı kabul etmeleri ve içine sindirmeleridir. Bu nedenle öncelikle üzerinde durulması gereken husus, toplumun meşru gördüğü kanallar içinde kabul edilmiş olmalarıdır. Bu sadece yasal alandaki koşulların yerine getirilmesine bağlı değildir. Bir düzenlemenin gerisinde ne kadar geniş koalisyonlar bulunuyorsa, toplumun yüceltilmiş değerleriyle ne kadar sıkı ilişki kurulmuşsa, ne kadar geniş katılımı gerçekleştirilmiş olursa benimsenmesi olasılığı o kadar yüksek olacaktır. Ama bütün bunlar da, bir kurumun koşullarına toplumun bireyleri tarafından uyulmasını garanti altına almayabilir. Bireylerin bir kurumsal düzenlemeye uymaması için çok değişik nedenler bulunabilir.

Bir yandan her kurumsal yeniden düzenlemede eskiden var olan bir ilişki kurma biçimi yerine yeni bir ilişki kurma biçimi geçirilmektedir. Bu, eski alışkanlıkların değişmesi demek olduğu kadar, toplumda bazı kesimlerin kaybı demek de olabilmektedir. Bu da toplumda yeni kuruma karşı bir direncin oluşmasına neden olabilmektedir.

Ama geçmişteki ilişkilerden kaynaklanan bu tür dirençler olmasa bile, bireylerin kurumsal bir düzenlemenin koşullarının dışına çıkmak için güncel ilişkin nedenleri bulunabilmektedir. Bunları anlatabilmek için toplumsal uzlaşım (convention) ile toplumsal kurum arasındaki nitelik farkı üzerinde durmak gerekir. Toplumsal uzlaşımlar ile toplumsal kurumların her ikisi de toplumca kabul edilmiş davranış biçimleridir. Bir toplumsal anlaşmada bireylerin bunlara uymamasının kendisine sağladığı bir yarar bulunmamaktadır. Bir toplumsal uzlaşım örneği olan dile uymayan bir kimse iletişimini kuramaz. Kendisi amacını gerçekleştirememiş olur, zararlı çıkar. Ama toplumsal kurumlarda bireyin bunun dışına çıkması için içsel nedenler bulunmaktadır. Örneğin bireye sorumluluklar yükleyen ve ona bu koşulla haklar getiren bir kurumsal düzenlemeyi ele alalım. Bireylerde sorumluluklarını yerine getirmeden yararlar sağlama eğilimi her an varlığını korumaktadır. Bu da bireyin o kurumsal düzenlemeyi ihlal etmesi sonucunu getirebilmektedir. Bu nedenle bir toplumda meşru yollardan oluşmuş bir kurum varsa, bu kurumun koşullarına uyulmamasının müeyyidelerinin belirlenmesi ve bunun uygulanmasını sağlayacak zor kullanma tekeline sahip bir devletin bulunması gerekir.

Bir devletin meşru kuralları içinde oluşmuş bir kurumun uygulanmasını sağlayacak zorlayıcı düzenek oluşturulmuş olsa bile bir toplumda bunu uygulamayarak aşındırmanın çok yaratıcı yollarını toplumlar kolayca bulabilmektedir. Bireyin kurumsal düzeni aşındırma durumunda kalmasının gerisinde çıkara dayanan nedenler olabildiği kadar, birçok halde bireyin kapasitesiyle öngörülen kurumsal düzenin uyumsuzluğu da bulunmaktadır. Türkiye’de imar kurumu bunun çok belirgin örneklerini oluşturmaktadır. Türk kentlerinin çevresinde oluşan ilk nesil gecekondü kuşakları böyle bir uyumsuzluğun sonucu oluşmuştur. Her reform düzenlemesi onu uygulaması istenenlerin kapasiteleriyle tutarlı olmalıdır.

Kurumlarının uygulamada aşındırılmaya açık olması bakımından sektörler arasında önemli farklılıklar bulunmaktadır. Kurumların bir kısmı içsel olarak disiplinli iken bir kısmı esnekliğe daha açıktır. Örneğin bankacılık alanında bir kurumsal düzenlemeyi aşındırmak, belediyeye düzenlemelerine göre çok daha zor olmaktadır.

Bu çözümleme göstermektedir ki bir reformun tek tek kurumlar düzeyinde bile uygulanmasının ne derecede başarılı olduğunu saptamakta bazı zorluklar vardır. Ama başarı değerlendirilmesi sadece bu düzeyle sınırlı tutulamaz. Daha üst düzeyde bir değerlendirme, her kurumsal yeniden düzenleme talebinin ortaya çıkmasına neden olan sorunların çözülmesindeki başarı açısından yapılabilir. Bir kurumsal düzenleme, öngörüldüğü biçimde uygulanmış olsa bile yapılmasına neden olan toplumsal sorunları çözememiş, elde etmek istediği sonuçlara ulaşamamış olur. Böyle bir başarısızlığın iki nedeni olabilir. Bunlardan birincisi bu reformun tasarlanması ya da düzenlenmesindeki yanlışlıklara bağlanabilir. İkinci neden epistemolojiktir, daha karmaşıktır. Reformcu düşüncenin gerisindeki pozitivist bilimi anlayışı Newtoncu bir nedensellik anlayışına dayanmakta ve toplumların performansının önceden kestirimi olanaklı görünmektedir. Oysa günümüzde toplum gibi karmaşık sistemlerde bu tür bir nedensellik anlayışının olanaksızlığı kabul edilmektedir. Kaos teori bir sistemin işleyişindeki düzenliliklerin varlığının önceden kestirime olanak sağlayacağı düşüncesinin yanlışlığını göstermiştir. Böyle olunca da sadece bir kurumsal düzenlemenin uygulanıp uygulanmadığına bakarak bir değerlendirmeye yetinmeyiz. Reformların uygulanması sonrasında, toplumsal sistemin işlevleri, çözülmek istenilen sorunlar ve beklenmeyen yan etkileri açısından, kapsamlı bir değerlendirilmenin yapılması gereklidir.

Çoğu kez reformcu düzenlemeler tek tek kurumlar düzeyinde değil karşılaşılan sorunların ya da değişme nedenlerinin birikmiş olmasına bağlı olarak, bir grup kurumsal düzenlemenin birlikte, bir reform kümesi halinde, yapılması söz konusudur. Bu halde iç tutarlılığı olan bir toplumsal yapıdan bir başka iç tutarlılığı olan toplumsal yapıya geçilmeye çalışılmış olmaktadır. Bu durumda tek tek yeni kurumların etkilerinin ayrıntılı olarak değerlendirilme olanağı bulunamaz, böyle olunca da değerlendirme ancak sistemin makro düzeydeki performanslarındaki değişmelerin karşılaştırılmasıyla yapılabilir.

Bir toplumun dış değişmelere uyum sağlamak için gerçekleştirdiği çok yönlü bir reformun başarısını ölçmek için kullanılabilecek en genel ölçüt ise daha nitelikseldir. Bir toplumda bir küme radikal kurumsal düzenleme yapıldığında o toplumun niteliğinde bir değişme yaratılmak istenilmektedir, beklenen o toplumsal sistemin yeniden reform yapma gereksinmesi duymayacak hale gelmesi, sürekli uyum sağlama kapasitesine ulaşmasıdır. Bu ölçüte göre başarılı olan bir sistem uyum gereksinmesi doğduğunda gerekli düzenlemeyi gecikmeden yapabilecektir. Bu durumda toplumun potansiyelini gecikme olmadan performansla dönüştürme olanağına kavuşulmuş olmaktadır. Böylece toplum gelişmesini evrimci bir çizgide gerçekleştirebilir hale gelmektedir.

III. Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemi Reformları Üzerine Yorumlar

Reform üzerinde kuramsal bir çözümleme yaptıktan sonra Osmanlı ve Cumhuriyet dönemlerindeki reformlar üzerinde duralım. Tarihte Osmanlıların reform çabaları genellikle III. Selim'in Nizam-ı Cedid'i kurarak orduda yaptığı yeniden düzenlemeyle başlatılır, bunu II. Mahmut'un 1826'da gerçekleştirdiği Vaka-i Hayriye, 1839 tarihinde açıklanan Gülhane Fermanı, 1856 tarihli Islahat Fermanı, 1876'da ilan edilen I. Meşrutiyet, 1908'de ilan edilen II. Meşrutiyet izler. Cumhuriyet döneminde ise 1923'te Cumhuriyetin ilanı ve onu izleyen inkılap yasalarının kabulü, 1946'da çok partili bir rejime geçilmesi, 1960 sonrasında planlı ekonomiye geçiş, 1980 sonrasında ekonominin dünya ekonomisiyle eklemlenmesini sağlayacak bir seri düzenleme sayılabilir. İki yüzyıla yayılan bu zengin reform deneyimi üzerinde her reformun ayrıntısına inen bir değerlendirme bu yazının kapsamı içinde gerçekleştirilemez. Ancak bu uzun sürecin genel özellikleri üzerinde bazı yorumlar yapılabilir. Bu yazıda bu süreç konusunda Türk toplumunda değişik zamanlarda ileri sürülmüş eleştiriler göz önünde tutularak bazı yorumlar geliştirilecektir.

Bu uzun sürece kuş bakışı olarak bakıldığında modernite projesinin aşama aşama yaşama geçirilmeye çalışıldığı görülmektedir. Sadece

ordunun yeniden düzenlenmesiyle başlayan süreç, belli aralıklarla yapılan yeni reformlarla tüm toplumu sarmakta, toplumu dönüştürmektedir. Her reform sonrasında yeni bir modernite/gelişme açığı ortaya çıkmakta, bu açığın duyulması yeni reformlara kaynaklık etmektedir.

Bu süreci günümüzde modernleşme olarak adlandırıyoruz, ama bundan yirmi yıl önce bile Batılılaşma diye adlandırıyorduk. Günümüzde de Batılılaşma diye adlandırma eğiliminde bulunanlar vardır. Önce bu süreci modernleşme ve Batılılaşma diye adlandırmanın bu süreci yorumlamamızda ne tür değişiklikler yapacağı üzerinde duralım.

Modernleşme mi, Yoksa Batılılaşma mı?

İki yüzyıl geçtikten, yani araya bu kadar uzun bir zaman mesafesi konulduktan sonra, modernitenin sonuna gelinmekte olduğu, dolayısıyla modernitenin ne olduğunu iyice anlaşıldığı bir dönemde, küreselleşen dolayısıyla dünyanın bütünlüğü üzerinden giden çözümlemelerin kolayca akla geldiği bir zamanda, dünyanın herhangi bir yerinde modernite projesi ortaya çıktı mı bunun sonuçlarının çıktığı yerde kalmayacağını tüm dünyayı dönüştüreceğini söylemek çok kolaydır. Oysa Osmanlı İmparatorluğu'nun ilk reform deneyimini yaşamaya başladığı yıllarda böyle bir teşhiste bulunmak olanaksızdı. Her reform girişimi kendi kapsamının yeterli olacağını varsayıyordu.

Modernite projesi temelde insanı ve insana güveni ön plana alan bir projedir. İnsanın iki önemli kapasitesine güvenmektedir. Bunlardan birincisi insan aklının doğanın ve toplumun karmaşık işleyişini kavrayabileceğine ve bu kavrayışını daha mutlu bir toplumsal düzeni kurmakta kullanabileceğine güvendir. İkincisi ise insanın kendisi için iyi ve kötünün ne olduğuna karar verme kapasitesi bulunduğuna inançtır.

Eğer çok kısa olarak özetlenmek istenirse *çağdaşlaşma projesi* dört boyutu ve bunların yarattığı toplumsal gerilimlerle anlatılabilir. *Birinci boyutu* ekonomiye ilişkindir. Böyle bir toplumda kapitalist ilişkiler içinde, inorganik enerjiye dayanarak sanayileşmiş üretim yapılmaktadır. Ürünler metalaşmış, emek ücretli hale gelmiş, özel mülkiyet anlayışı kurumsallaşmıştır. Sermaye birikimini güvence altına alacak biçimde özel alan kamusal alandan farklılaşmış ve korunmuştur. *İkinci boyutu* bilgiye, ahlaka ve estetiğe yaklaşımıyla ilişkilidir. Bu üç alan birbirinden

bağımsız alanlar olarak ele alınmakta akılcı ve evrenselci bir aydınlanma geleneği içinde çözümlenmektedir. *Üçüncü boyutu*, gelenekselliğin sınırlamalarından kurtulmuş, kendi aklıyla kendini yönlendirebilen bireyin doğmuş olmasıdır. Akışkanlığı artmış, eğitilmiş kişilerden oluşan bir toplum söz konusudur. Bu bireyler kanun karşısında eşittir. Toplumda anonim ilişkiler kurarak yer almaktadırlar. Kamu yaşamına ulusal kimliği edinmiş bir yurttaş sorumluluğuyla katılmaktadırlar. *Dördüncü boyutu* kurumsal yapıya ilişkindir. Böyle bir toplum ulus devlet olarak örgütlenmekte bunu yönlendirecek olan siyasi güç temsili demokrasi içinde oluşmaktadır. Böyle bir siyasal sistemin işleyişi demokratik, akılcı ve eleştirel tartışmanın yer aldığı bir kamu alanının örgütlenmesini gerektirmektedir.

Bu dört boyutla özetlediğimiz çağdaşlaşma projesi durağan değil dinamik ve sürekli gelişen bir projedir. Dinamik, değişik kaynaklardan beslenmektedir. Bir yandan bu projenin bilgiye, dolayısıyla teknolojiye yaklaşımı sürekli gelişme yaratmaktadır. Öte yandan projenin içerdiği gerilimler toplumsal değişmeyi farklı yönlerden biçimlendirmektedir. Bu dört boyuttan ekonomi boyutu toplumda eşitsiz bir büyüme yaratırken yurttaşa ve ulus devlete ilişkin boyutları toplumda bireylerin eşitliğini öngörmektedir. Bunun yarattığı gerilimler ise yeni arayışlara kaynaklık etmiş kendi içinden sosyalist projeyi doğurmuştur.

Bu boyutlardan ekonomiye ilişkin olanı bir ulus devletin sınırları içine hapsolünamamakta, tüm dünyayı içermeye yönelmektedir. Bilim, ahlak ve estetiğe ilişkin ikinci boyutu taşıdığı evrensellik iddiasıyla tüm dünyayı dönüştürme yönelimini bağrında taşımaktadır. Bu özellikler modernite projesine dünyada bir noktada ortaya çıktı mı tüm dünyayı dönüştürmeye çalışmasını beklenir kılmaktadır. Bu dönüştürmenin iki temel kanalı olacaktır. Bunlardan birincisi piyasa mekanizmasıyla yayılma, ikincisi geç aydınlanan ülkelerin erken aydınlananlarının ya da modernite projesiyle ilişki kurmak durumunda kalanlarının yaptığı reformist düzenlemelerle dönüşümü hızlandırması yoluyla olmaktadır. Ama bu dönüşme dünyanın her yerinde aynı yoğunlukla yaşanmaz. Dünyanın değişik mekânlarında, geleneksel toplum yapısından modern toplum yapısına geçiş farklı zamanlarda ve yoğunlukta olacaktır.

Bu süreç dünyanın tümü açısından ele alındığında tarihselliğin nasıl yorumlanacağı konusunda bir yanlışlığa düşülmeyecektir. Reformcu dü-

zenlemelerin tarihselliğın zayıflığı olarak görülmesi olanağı kalmaz. Bir ulus ölçeğinde ele alındığında reform çabaları tarihselliğın dışına çıkış olarak görülebilenken, dünyanın tümünün tarihselliğine referansla ele alındığında reformu yapan elitlerin sadece kendilerine düşen rolü oynadıkları kolayca kavranacaktır.

Oysa modernist dönüşümü yeni yaşamaya başlayan bir yerde böyle bir teşhis yapma olanağı yoktur. Bu durumda daha ilk bakışta kavranabilen bir kavramlaştırma olan batılılaşma yargısına varılmaktadır. Böyle bir kavramlaştırma halinde etkileşime içindeki iki yan Batı ve Doğu karşıtlığı içinde kavranmaktadır. Bu karşıtlığın kurulmasında her iki yanın da katkısı vardır. Örneğin Batı'da gelişen Orientalist bakış açısı bu karşıtlığın kurulmasında çok etkili bir araç olmuştur. Batı ve Doğu özleri farklı iki toplumsal oluşum olarak görülmektedir. Bu ayrımı geleneksel ile modern karşıtlığından farklıdır, birinden diğerine bir geçiş öngörülmemektedir. Zihinlerde böyle bir karşıtlığın kurulduğu bir ortamda reformları uygulayanlar kuşkusuz batılılaşma terimini kullanmayı yeğlemeyeceklerdir. Batılılaşma kavramından yararlananlar daha çok yaşanan dönüşümü eleştirmek, olup bitenin topluma yabancı ve suni olduğunu, yüzeysel ve Doğunun özüyle uzlaşmayan bir taklit olduğunu anlatmak isteyenler olacaktır.

Daha önceki bölümde bir reformun başarılı olmasında yüceltilmiş (kutsanmış) değerlerle ilişkisinin kurulmasının önemli olduğuna değinilmişti. Cumhuriyet Türkiye'sinde asrileşme-modernleşme-çağdaşlaşma böyle bir rol oynarken, batılılaşma kavramı böyle bir rol oynamak için uygun olmamış, her zaman içinde gizil bir eleştiriyi taşımıştır. Modernitenin yayılması sürecinde karşılıklı ilişki içinde olan toplumları Doğu Batı karşıtlığı içinde görmek modernitenin dönüştürücü gücününü zayıflatan, bu sürece direnci artıran, değişmeyi çok zorunlu alanlara hapsedmeye çalışan bir etki yaratmıştır. Bu dönüşümü sınırlama çabası en açık ifadesini Ziya Gökalp'in hars ve medeniyet ayrımında bulmuştur. Bir yüzyıla yaklaşan reform deneyiminden sonra değişmenin kaçınılmazlığı kendisini iyice hissettirmeye başladığında değişime evrensel olan olarak tanımlanmış medeniyet ile sınırlandırılarak, o topluma özgü olduğu varsayılan hars değişmeye karşı korunmak istenmiştir. Cumhuriyetin bu ikilemden kurtularak asri-modern-çağdaş bir bütün olarak benimsenebilmesi ancak 1926 sonrasında gerçekleşmiştir.

Modernleşme Taklit mi, Yoksa Evrensel ile Bağlam Bağımlının Bir Uzlaşması mı?

Modernleşme projesinin reformlarla aşama aşama uygulamaya geçmesi sırasında, uygulanan reform programlarının eleştirilmesinde çok sık başvurulan yol bunların taklit olduğunu söylemek olmuştur. Üzerinde yeterli olarak düşünülmezse bu eleştirinin dayandığı yargı üzerinde kolayca uzlaşmaktadır. Reformları savunanlar da genellikle bu yargıyı kabul etme eğilimindedirler. Savunmalarında da ya bunun kaçınılmazlığına dayanmakta ya da bu tutumu yüceltme yoluna başvurmaktadırlar.

Böyle bir yargının kolayca kabul görmesinde, bu yazının önceki bölümünde değinilen reform kavramına ilişkin özellikler etkili olmaktadır. Bu özelliklerden biri reformun iradi olmasıdır. İradi olan, toplumla ilişkisi kurulmayan, taklit olabilecektir. İçinde yaşanan bağlam tarafından belirlenmesi zorunluluğu ortadan kalkınca, taklit olmaması için bir neden kalmamaktadır. Oysa reformların bağlam bağımlı olma özellikleri varsa taklit olma iddiası dayanağını kaybedecektir. Öte yandan reform düşüncesinin gerisindeki pozitivizm anlayışı ve onun getirdiği evrensel olan çözüm taklit olmayı anlamsız hale getirmektedir. Çünkü doğru olan tektir. Bu durumda, doğru olanın uygulanması sözkonusudur. Bunu taklit olarak adlandırmanın hiçbir anlamı yoktur. Çünkü taklit olmayan yanlış olacaktır.

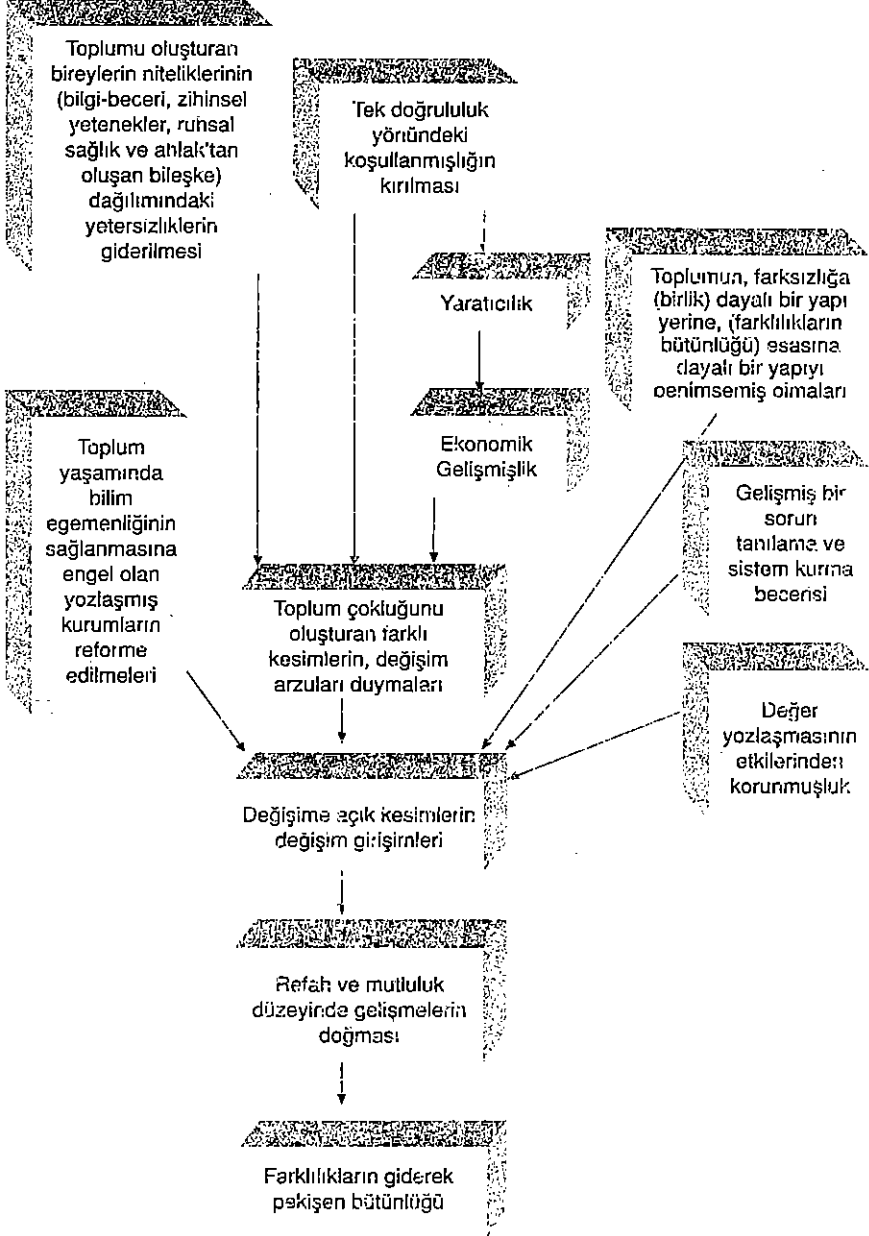
Gerek Osmanlı, gerek Cumhuriyet döneminde olsun reformları uygulayan devlet otoritesi zaman zaman güçlü dış etkiler altında kalmış olsa da hep bağımsızlığını korumuş, kararlarında kendi projelerini uygulama olanağına sahip olmuştur. Başka bir deyişle bu örnekte modernite projesinin sömürge olmayan bir ülkedeki dönüştürme biçimi sözkonusudur. Bu da yönetimlere önemli bazı seçme esneklikleri bırakmıştır.

Uygulanan reformların taklit olma iddiasından kurtulabilmesi ve içinde bulunduğu çevreyle bağlantısının kurulabilmesi için bu reformların hangi gereksinmeye yanıt verebilmek için yapıldığına ve yapılan reformun öngörülerinin yerel kapasiteyle uyumluluğunun nasıl sağlandığına açıklık kazandırmak gerekir. İki yüzyıl içinde yapılan her reform üzerinde ayrıntılı bir inceleme yapıldığında, reformların gerisinde mut-

culuk kaygılarını yanıtlamış olması gerekir. Galiba Türkiye'deki pratiğin esas başarısı böyle bir noktaya gelinmiş olmasındadır.

Buna karşın Türkiye'nin henüz yeni kurumsal düzenleme gereksinmelerini biriktirmeden sürekli değişmelerle uyum yapma kapasitesine ulaşabildiğini söylemek zordur. Başka bir deyişle toplum karşılaştığı fırsatları hızla performansa dönüştürmeyi gerçekleştirememektedir. Bu bakımdan kayıplarla karşılaşmış olsa da modernite projesinin Türkiye'yi önemli ölçüde dönüştürdüğü, 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ekonomik performansını geliştirdiği ve önemli ölçüde bir insan sermayesi oluşturduğu, girişimcilik kapasitesi yarattığı söylenebilir. Böyle çok uzun süreli bir dönem değerlendirildiğinde, hele bu dönüşüm modernite projesinin demokrasi anlayışı doğrultusunda değiştiyse bu dönüşümün öznesi artık salt reformistler olmaktan çıkarak tüm halk haline gelir. Reformistler için de başarının en büyüğü böyle bir değerlendirilme noktasına ulaşmış olmaktır.

Ek-1 Değişim Sürecinin Ön Koşulları

Ek-2: Bir Sorun Çözümleme Aracı: Ez-Impact™

Sorunlar üzerinde göziem yapıp onların yapılarını inceleyenlerin farkına vardıkları ilk gerçek, onların “hareketli yapıları”dır.

Bakır madeni nasıl hemen havanın oksijeniyle birleşmeye istekliyse, sorunlar da başka sorunlarla birleşmeye öylesine isteklidirler. Bakır-oksit ne bakıra ne de oksijene benzemediği gibi, iki sorunun birleşmesinden doğan yeni sorun da, onu üretmiş olan sorunlara benzemeyebilir.

İşin daha ilginç bir yanı vardır: bakır bir defa oksijenle birleşip üzerine ince bir oksit tabakasıyla kapladı mı, artık bu “birleşme arzusu” biter, üzerine zorla bir başka madde getirilmediği sürece kararlı yapısını korur. Sorunlar ise böyle değildir. Bitmek tükenmek bilmeyen bir isteklilikle, diğer sorunlarla birleşip yeni sorunlar üretmeye devam ederler.

Bu durum, toprağın altına doğru büyük bir hızla köklerini salan, her kökten ikiye üçer kök çıkarıp daha derine giden bir bitki gövdesi gibidir.

Dışarıdan bakan bir göz daima aynı gövdeyi gördüğü için, köklerin bu yayılıp derinleşmesini göremez. Sorunlar da aynen böyledir. Gözümüze hep aynı ve değişmiyormuş gibi görünen bir sorun, sürekli olarak yeni kökler üretir, onlar da başka gövdelerin kökleri, hatta kendi gövdesinin kökleriyle birleşerek genişlerler.

Örneğin, “yüksek enflasyon” sorunu bir gövdeye, “hızlı nüfus artışı” ise bir diğer gövdeye benzetilebilir. “Enflasyon” gövdesinden çıkan köklerden birisi “sermaye aşınması”dır. Bir bakkalın dükkânındaki malları yani sermayesi, enflasyon tarafından kemirilir. Sattığı malın yerine yenisini koyamaz. Böylece bir süre sonra dükkânını kapatmak zorunda kalır ve işsiz kalır.

“Hızlı nüfus artışı” gövdesinden çıkan köklerden birisi ise, “genç nüfusun işsizliği”dir.

Sermaye aşınması nedeniyle işini kaybeden ve genellikle orta ya da ileri yaş grubunda olan kişiler, hızlı nüfus artışı sonunda ortaya çıkan